

Empowered lives.
Resilient nations.

Ыктыярдуу куткаруу командалары
(курумдары үчүн

КУТКАРУУЧУГА ЭСТЕТКИЧ

Мазмуну

Кириш сөз	3
Жалпы жоболор	4
Ыктыярдуу куткаруу командаларынын негизги максаттары жана милдеттери	5
Ыктыярдуу куткаруу командасынын (курумунун) милдеттери	8
Авариялык куткаруу иштери	13
Дарыгерге чейинки баштапкы жардам	15
Жабыркагандарды ташуу.....	29
Издөө жана авариялык куткаруу иштерин жүргүзүүдөгү коопсуздук техникасы	33
Ыктыярдуу куткаруучунун анты	36
Негизги түшүнүктөр жана терминдер	37

Кириш сөз

Бул эстеткич ыктыярдуу куткаруу командаларыны (курумдардын) саркерлери жана өздүк курамы үчүн арналат. Экстремалдуу кырдаалдарга туш болгон адамдарга жардам көрсөтүү жана адам өмүрүн сактоого арналган кеңири чөйрөдө пайдаланылыши мүмкүн.

Кыргыз Республикасынын мыңзамдарына ылайык, Кыргыз Республикасынын 21 жашка толгон, орто (толук) жалпы билими бар жарандар Кыргыз Республикасынын Өзгөчө кырдаалдар министрлигине караштуу аттестациялык комиссиясынын чечиминин негизинде медициналык текшерүү, денебой даярдыги боюнча нормативдерди тапшыруу, куткаруучуларды даярдоо программалары боюнча окутуудан, авариялык куткаруучу иштерди жүргүзүү жана дарыгерге чейинки медициналык жардам боюнча билим сынағынан өткөндөн кийин куткаруучунун (кесиптик куткаруучу командаларынын) статусун алууга укуктуу.

Кыргыз Республикасынын Өзгөчө кырдаалдар министринин 2008-жыл, 9-сентябрдагы № 430 буйругу менен бекитилген «Ыктыярдуу куткаруу командалары жөнүндө» убактылуу жобосуна ылайык, ыктыярдуу куткаруу командаларына жергилиттүү коомчулуктун 18 жашка толуп, өзгөчө кырдаалдарда куткаруу иштерин аткаруу үчүн керектүү даярдыгы бар жана ден-соолугу боюнча жарактуу тургундары мүчө боло алат. ЫКК курамына кабыл алуу ыктыярдуу түрдө жана жекече тартып менен жүргүзүлөт.

Бул эстеткич ыктыярдуу куткаруучуга төмөнкүлөрдү камтыган кыскача маалымдама катары эсептелет:

- жалпы жоболор;
- ыктыярдуу куткаруу командаларынын (курумдардын) негизги максаттары жана милдеттери;
- ыктыярдуу куткаруу команданын (курумдун) жана алардын топторунун (звенолорунун) милдеттери;
- авариялык-куткаруу иштери;
- дарыгерге чейинки баштапкы жардам;
- жабыркагандарды унаа менен ташуу;
- издөө жана куткаруу иштерин жүргүзүүдөгү коопсуздук техникасы;
- ыктыярдуу куткаруучунун анты.

Ошондой эле, эстеткичте табигый кырсыктардын негизги түшүнүктөрү жана терминдери чагылдырылган.

Бул эстеткич БУУнун «Иш-аракет биримдиги» (DAO): «Жергилиттүү коомчулуктун камдуулугун табигый кырсыктар коркунучун тескөөгө ыктыярдууларды жана жарандык коомду тартуу аркылуу арттыруу» бирдиктүү программасынын долбоорунун алкагында иштелип чыкты. Долбоорду БУУнун «Табигый кырсыктарды тескөө» Программасы жүзөгө ашырууда.

Жалпы жоболор

Куткаруучулардын ишмердигинин укуктук негизин Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын 2000-жыл, 21-январдагы № 35 «Авариялык-куткаруу кызматтары жана куткаруучулардын статусу тууралу» мыйзамы, Кыргыз Республикасынын ?кметүнүн 2002-жыл, 14-январдагы № 19 «Кыргыз Республикасынын куткаруучулары жана ыктыярдуу куткаруу курумдары жөнүндөгү жобосу» тууралуу токтому жана Кыргыз Республикасынын ?згөчө кырдаалдар министринин 2008-жыл, 29-сентябрдагы № 430 байргуу менен бекитилген «Ыктыярдуу куткаруу командалары жөнүндө» убактылуу жобосу түзөт. Ыктыярдуу куткаруу командалары (курумдары) ыктыярдуу негизде түзүлүп, атайын техникалар, шаймандар, жабдықтар, аспаптар жана материалдар менен жабдылган, кыйроо очокторунда жана өзгөчө кырдаалдардын зоналарында авариялык-куткаруу жана башка кечиктирилгис жумуштарды жүргүзүү үчүн даярдалган ез алдынча түзүмдөр болуп эсептелет.

Аткаруу бийлигинин органы жана жергиликтүү ез алдынча башкаруу органдары ездөрүнүн аймактарындағы маселелерди чечүү үчүн ыктыярдуу куткаруу командаларын (курумдарын) түзүү, кармоо жана ишмердигин уюштурууну жүргүзө алат.

Ыктыярдуу куткаруу командалары (курумдары) жергиликтүү ез алдынча башкаруу органдарынын базасындағы жергиликтүү коомчулуктун калкынын жалпы жыйынынын чечими боюнча, өзгөчө кырдаалдарда жабыркагандарга жардам көрсөтүүдө патриоттук жана гумандуу милдеттерди аткарууга ез салымын кошууну каалаган ыктыярдуу жаrandар тарабынан түзүлөт. Ыктыярдуу куткаруу командаларынын мүчөлөрүнүн тизмеси жергиликтүү ез алдынча башкаруу органынын жетекчисинин буйргуу менен бекитилет.

Ыктыярдуу куткаруу командасты ез ишмердигин Өзгөчө кырдаалдар министрлигинин (ӨКМ) райондук бөлүмүнүн жана жергиликтүү ез алдынча башкаруу органынын (ЖӨО) башчысынын жетекчиликтери алдында жүргүзүүчү, дайыма иштөөчү орган болуп саналат.

Болжолдуу тизме, уюштуруучу-штаттык түзүлүш, атайын техникалар, шаймандар жана материалдар менен жабдуу (табелдештирүү) нормалары жарандык коргонунун башчыларынын (ЖӨО башчысынын) тийиштүү буйруктары менен бекитилет.

Ыктыярдуу куткаруу командаларынын (ЫКК) мүчөлөрүн алгачкы (базалык) окутуу КР ӨКМ тарабынан бекитилген ЫКК даярдоо программасына ылайык жүргүзүлөт. ЫКК саркерлерин жана алардын звенолорунун саркерлерин даярдоо жана окутуу КР ӨКМ жарандык коргонуу курстарында жүргүзүлөт. Окууну ийгиликтүү аяктагандарга сертификат берилет да, аларга кийин ЫКК мүчөлөрүн атайын программа боюнча окутуу милдети жүктөлөт.

Ыктыярдуу куткаруу командаларынын (курумдардын) негизги максаттары жана милдеттери

ЫКК (К) максаты

- өзгөчө кырдаалдарда ыкчам чара көрүү жана жабыр��андарга өз убагында жардам көрсөтүү, мүмкүн болуучу кырсыктарга жергилитүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана калктын даярдык деңгээлин жогорулатуу.

ЫКК (К) куткаруучула-рынын негизги милдеттери:

- өзгөчө кырдаалдар зоналарына жетип барууга жана өзгөчө кырдаалдарды жоюу боюнча авариялык-куткаруу иштерин жүргүзүүгө дайыма даяр турруу;
- адамдардын өмүрүн сактоо жана аларга өз убагында жардам көрсөтүү;
- табигый кырсыктар коркунучу туулганда жана кырсык болгондо биринчи кезектеги иш чараларды өткөрүү;
- тейлөөчү обьектилерде жана аймактарда (акваторияларда) өзгөчө кырдаалдарды жоюу.

Күндөлүк ишмердүүлүктө ЫКК (К) калкты табигый кырсыктардагы аракеттер жөнүндө окутуу жана маалымат берүү боюнча жана алардын алдын алуу иш-чараларын аткарышат.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык ЫКК(К) куткаруучулары төмөнкүлөрдү аткарышы мүмкүн:

- тейлөөчү обьектилер жана аймактар боюнча долбоор-лорду жана чечимдерди ишке ашыруу үчүн божомолдон-гон экспертизаны өткөрүүгө катышуу;
- калкты эвакуациялоо боюнча жана айыл чарба жаныбарларын өзгөчө кырдаал зоналарынан айдан чыгуу иш-чараларына катышуу;
- жергилитүү коомчуулуктун аймагында ыктымал коркунчутуу участокторго байкоо жүргүзүү;
- калкты жана аймактарды өзгөчө кырдаалдардан коргоо жагынчагы билимдерди жайылтуу, калкты жана ўюмдардын жумушчуларын өзгөчө кырдаалдардын шарттарында аракеттенүүгө даярдоого катышуу;
- тиешелүү аймакта жергилитүү өзүн-өзү башкаруу органынын Жарандык коргонуу боюнча комиссиясынын иштерине катышуу.

Ыктыярдуу куткаруучу төмөнкүлөрдү аткара билиш керек:

- авариялык-куткаруу жабдыктарын, шаймандарды, аспаптарды ишке даярдоо, аларды талаптагыдай абалда кармоо, эксплуатациялоо көндүмдөрүн жана ыкмаларын билүү;
- байланыш жана кабарлоо, медициналык жардам көрсөтүү каражаттарын ишке даярдоо жана колдонуу;
- жееке жана жамааттык коргонуу каражаттарын колдонуу;
- кыйроо очокторунда жабыр��андарды издөө жүргүзүү жана аларды унаа менен коопсуз жерге ташуу;
- жабыр��андарга дарыгерге чейинки баштапкы жардам көрсөтүү;

- өзүнө-өзү жардам көрсөтүү жана өз ара жардамдаштуу;
- шилендилерди ачып тазалоо;
- жумуштарды коопсуздук техникасын сактоо менен жүргүзүү;
- чоочун жерлерде багыт алуу;
- жабыркагандарды жана калкты коркунучтуу зоналардан эвакуациялоону уюштуруу;
- өзгөчө кырдаалдардын таралышын локалдаштыруу;
- жабырлануучуга психикалык таасир көрсөтүү, дүрбөлөңгө бөгөт кооп, лидерлики өзүнө алуу.

Ыктыярдуу куткаруучу төмөнкүлөрдү билиши керек:

- табигый жана техногендик мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдардын өтүү себептерин, кесептөрөрөн жана мүнөзүн;
- издел-куткаруу иштерин (ИКИ) жүргүзүүдө куткаруучуларга коюлган талаптардагы куткаруучулардын укуктарын жана функционалдык милдеттерин;
- издел-куткаруу иштерин жүргүзүүдө колдонулуучу жабдыктарды, шаймандарды, аспаптарды сактоо жана эксплуатациялоо эрежелерин;
- коргонуу каражаттарын сактоо жана эксплуатациялоо эрежелерин;
- коопсуздук техникасынын нускамасын жана эрежелерин;
- колдонулуучу жабдыктардын, техникасын, шаймандардын, аспаптардын техникалык мүнөздөмөсүн;
- издел-куткаруу иштерин аткаруунун эрежелерин, ыкмаларын жана ырааттуулугун;
- жабыркагандарды издеө эрежелерин, ыкмасын жана усулдарын;
- сигнализацияларды, шарттуу белгилерди, сырбэлгилерди;
- дарыгерге чейинки баштапкы жардам көрсөтүүнүн ыкмасын;
- өзүнө жардам берүү ыкмаларын;
- байланыш жана кабарландыруу каражаттарын колдонуу эрежелерин;
- убактылуу лагерлерди, тыныгуу жайларын уюштуруу эрежелерин;
- тийиштүү жерде багыт алуу эрежелерин;
- жумуш ордун уюштуруу эрежелерин;
- өрттүн алдын алуу жана өчүрүүдө колдонулуучу негизги каражаттарды, ыкмаларды;
- аймактын жана жоопкерчилик жайынын өзгөчөлүктөрүн;
- калыбына келтириүү ыкмаларын;
- өз ара иштешүү эрежелерин.

Ыктыярдуу куткаруучу төмөнкүдөй сапаттарга ээ болууга тиши:

- тез жүрүү жана ар кандай шарттарда ошондой эле, чыныгы жана потенциалдуу коркунучтар болгон учурларда жумуштарды аткаруу жөндөмү;
- жумуштун алгылыктуу ылдамдыгын өз алдынча тандоо, аны башка куткаруучулардын иштеринин, техникалардын жана жабдуулардын ылдамдыгына шайкеш келтириүү жөндөмү;

- нерселердин кайсы багыттарда жана канчалык тез жылышын жатканын баамдоо жана айырмалоо жөндөмү;
- күтүсүз пайда болгон коркунучка жараша туура аракет көрүү жөндөмү;
- бир мезгилде бир нече буюмдарга же болбосо алардын бөлүктөрүнө байкоо жүргүзүү жөндөмү;
- кыска убакыт ичинде дене-бой жана нерв-эмоциялык жактан кыйла оор жагдайды чыдал көтерүү жөндөмү, сергек көңүл буруп, байкоого, кийинки кыйынчылыктарды, сезимдерди, таасирлерди кабылдоого даярдык;
- буюндарды алардын формалары жана сөлөкөттөрү боюнча шексиз жана катасыз таануу жөндөмү;
- өзүнүн күчүн алдыдагы жумуштарга жетер-жетпесин аныктоо жөндөмү;
- буюндардын арасындан аралыкты аныктоо жөндөмү;
- жумушка өз алдынча өзгөртүүлөрдү киргизүү жана кырдаалдын өзгөрүшүндө чечимдерди тез кабыл алуу жөндөмү;
- үйкүсураган абалын женүү, сутканын кайсы мезгилинде болбосун натыйжалуу иштөө жөндөмү;
- ак ниеттүүлүк, кайраттуулук, милдетти сезүү, чыдамдуулук, өзүн өзү токтото билүү, жоопкерчиликүүлүк жана биргелешп әмгектенүү жөндөмү;
- өзүнүн ишин башка куткаруучулардын жумушу менен шайкеш аткаруу жөндөмү;
- жумуштарды коопсуз аткара билүү;
- тажрыйба топтоо, катачылыктардан сабак алуу чыгаруу жана тобокелдик даражасын баамдоо жөндөмү;
- өз ара түшүнүшүү, боорукердик.

- тиешелүү уюмдар менен макулдаштыкта жана белгиленген эрежелерди сактап, транспорт каражаттары менен жол жүрүүгө, өзгөчө кырдаалдар болгон жердеги аймактар боюнча өтүү;
- ден-соолугуна келтирилген зыяндын акысын төлөтүп алуу;
- эмгегине жараша мыйзам менен белгиленген минималдуу өлчөмүнөн кем эмес сый акы алуу;
- эс алуу;
- жашы боюнча социалдык жактан камсыздалуу;
- өзүнүн эмгек укуктарын коргоо;
- мамлекеттик милдеттүү социалдык камсыздалуу.

Куткаруучунун укуктары:

Ыктыярдуу куткаруу командасынын (курамынын) милдеттери

ЫКК (К) куткаруучула-рынын милдеттери:

- өзүнүн теориялык билимдерин жана чеберчилигин, денебой, медициналык жана психологиялык даярдыгын арттыруу;
- өзөөчө кырдаалдарды жою иштерине катышууга даяр болуу;
- өзөөчө кырдаалдарды жоюудагы жекече эле эмес, команданын (курумдун) курамында дагы аракет ыкмаларын, иш усулдарын өркүндөтүү;
- авариялык-куткаруу иштерин жүргүзүүнүн технологиясын бекем сактоо;
- жабыркагандарды издөөнү активдүү жүргүзүү, аларды куткаруу боюнча чарапарды көрүү, аларга дарыгерге чейинки баштапкы жардам көрсөтүү;
- өздөрү катышкан куткаруучулар командасынын (курумунун) жетекчилеринин буйруктарын, көрсөтмөлөрүн кынтыксыз аткаруу.

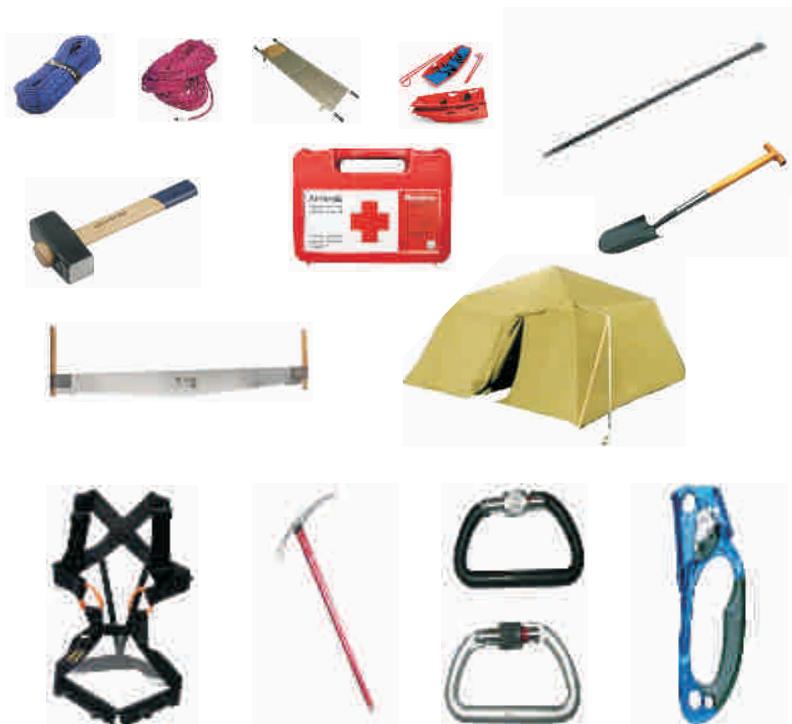
Өздүк курамдын бардыгы – 20 адам.

ЫКК(К) жабдылыши

Кыраттуу зоналарында куткаруу иштерин жүргүзүү үчүн ЫКК (К) табелдик жабдуулар менен камсыздалат.

Төмөндө ыктыярдуу куткаруу командасын (курумду) атайын жабдыктар менен жабдуунун сунушталуучу минималдуу табели келтирилди:

1. Иш бөлмөнү жабдуу үчүн:
  - стол – 1 даана;
  - стул – 3 даана;
  - тик турган кийим илгич – 1 даана;
  - керебет – 1 даана;
  - документтер тактасы – 1 даана.
2. Топтун жабдыктары:
  - аркан 12 мм (статикалык) – 50 м;
  - аркан 12 мм (негизги) – 50 м;
  - замбиль -1 даана;
  - медициналык аптечка – 1 даана;
  - 10 орундук чатыр – 1 даана;
  - тиричилик аспалтарты (барсан –1 даана, күрөк – 10 даана, лом – 3 даана, эки салтуу араа – 1 даана).

ЫКК(К) жабдылыши

3. Жекече жабдыктары:

- оромол – 5 компл;
- муз чаккыч – 5 даана;
- карабин -5 даана;
- жумар – 1 даана;
- көтөрмө куржун 50 л. – 3 даана;
- уктоочу кап, карамат, өзүнчө котелок;
- ар бирине формалуу кийим;
- ар бирине бут кийим.

Ыктыярдуу куткаруу командалары үчүн

ЫКК(К) саркеринин функционалдык милдеттери

ЫКК(К) саркери авариялык-куткаруу жумуштарын жүргүзүүчү жетекчиге баш ийет. Ал команданын (курумдун) өздүк курамынын түздөн-түз башчысы болуп санаат.

ЫКК(К) саркери төмөнкүлөргө жооп берет:

- кол алдындағылардын моралдык-психологиялык абалына жана тартибине;
- команданын (курумдун) өздүк курамын окутууга жана кесиптик даярдыгына;
- команданын (курумдун) атайын жабдууларын жана жабдықтарын аяр сактоого жана кесиптик пайдаланууга.
- авариялык-куткаруучу жумуштарды уюштуруу жана алып баруу боюнча насааттардын бардык талаптарын аткаруу;
- кол алдындағынын ишке болгон жана өздүк сапаттарын билүү;
- топтун өздүк курамын окутуу жана тарбиялоо: техникага жана мүлктөрө аяр мамиле кылууну үйретүү;
- куткаруучулардын дене-боюн чыңдоо;
- кол алдындағылардын ден-соолугуна кам көрүү, алардын авариялык-куткаруу иштерин жүргүзүүдөгү коопсуздук техникасын сактоону көзөмөлдөө;
- калктуу конуштун пландашуусун, каттуу таасир берүүчү уу заттары бар объектилеринин жайгашуусун билүү;
- куткаруучу жабдуулар жана жабдықтарынын оң абалын текшерүү;
- команда (курум) менен сапарга чыгууга жана издел-куткаруу иштерин жүргүзгөндө, кыйроолорду же болбосо табигый кырсыктардын кесептөттерин жооп жатканда, өздүк курамдын ишин жетектөө;
- команданын (курумдун) куралдануусундагы атайын агрегаттар жана жабдуулар менен иштей билүү.

ЫКК(К) саркеринин милдеттери:

Звенолордун саркерлерине ыктыярдуу командалары үчүн ыктыярдуу саркерлерине баш ийет да, аларга жүктөлгөн милдеттер менен берилген тапшырмалардын так жана оз убагында аткарлыышына, ошондой эле бекитилип берилген жабдуулардын жана куткаруу жабдықтарынын сакталышы үчүн жооп бериштөө.

Звено саркеринин милдеттери:

- өзгөчө кырдаалдарды жоо боюнча иштерди жүргүзүүгө дайыма даярдыкта болуу;
- жабдууларды, шаймандарды, аспалтарды ишке даярдоо, аларды талаптагыдай албада кармоо, эксплуатациялоонун ыкмаларын жана жолдорун билүү;
- жекече жана жамааттык коргонуу каражаттарын колдонуу;

- өзүнүн дene-бой, медициналык жана психологиялык даярдыгын арттыруу;
- куткаруучулар командасынын (курумдун) курамында иштөө көндүмүн өнүктүрүү;
- авариялык-куткаруу иштерин жүргүзүүдө коопсуздук техникасын бекем сактоо;
- урандыларда калган жабырлануучуларды активдүү издеө, аларды куткаруу боюнча чараларды көрүү, дарыгерлерге чейинки жардамды ошондой эле, башка жардамдардын турлөрүн көрсөтүү;
- өзгөчө кырдаалдарды жоюу боюнча иштерди аткаруунун жүрүшүндө ЫКК (К) саркери тарабынан берилген бүйруктарды милдеттүү түрдө аткаруу;
- иштерди жүргүзүүдө коопсуздук техникасынын эрежелерин бекем сактоо;
- өзгөчө кырдаалдарды болтурбоо максатында өзүн алып жүрүү коопсуздугунун эрежелерин, кырсык болгондо, тийиштүү иш-аракеттер тартибин түшүндүрүү.

Куткаруучулардын функционалдык милдеттери

Куткаруучунун милдеттери:

Куткаруучу звенонун саркерине баш ийет да, берилген тапшырмалардын так жана өз убагында аткарышы, ошондой эле бекитилип берилген жабдуулар менен жабдыктардын абалы учун жооп берет.

- өзгөчө кырдаалдарды жоюу боюнча иштерди жүргүзүүгө дайыма даярдыкта болуу;
- өзүнүн дene-бой, медициналык жана психологиялык даярдыгын күчтүү;
- куткаруучулар командасынын (курумдун) курамындағы иш ыкманы мыктылоо;
- жабыркаган адамдарды урандылардын алдыларынан издеө жана башка жерлерден чыгаруу боюнча жумуштарды жүргүзүү;
- авариялык-куткаруу иштерин жүргүзүүдө коопсуздук техникасынын эрежелеринин бардык талаптарын бекем сактоо;
- өзгөчө кырдаалдарды жоюуда жумуштардын медициналык камсыздальшына даяр болуу, өзүнүн кесиптик, дene-бой жана психологиялык даярдыгын күчтүү;
- байланыш жана кабарлоо каражаттарын ишке даярдоо жана эксплуатациялоо;
- өзгөчө кырдаалдарды болтурбоо максатында жарандарга өзүн алып жүрүүнүн коопсуздук эрежелерин, алардын болуу учурунда аракеттердин тартибин түшүндүрүү;
- куткаруу иштерин аткарууда куткаруучулардын звено саркеринин берген бүйруктарын өз убагында жана так аткаруу;
- ишенип берилген жабдуулардын жана жабдыктардын техникалык он абалына дайыма көзөмөл жүргүзүү.

Куткаруучулардын жоопкерчилиги

Өз милдеттеринин талаптагыдай аткарылбагандыгына күнөөлүү болгон жана куткаруучу жумуштарын аткарууда куткарыллачы жарандардын ден-соолугуна зыян келитирген, айланча-чөйрөгө, материалдык жана маданий баалуулуктарга чыгымдарды алып келген куткаруучулар тартиптик, административдик, укуктук жана жазык жоопкерчилигин тартышат.

Авариялык-куткаруу иштери

Авариялык-куткаруу иштери (АКИ) – булар адамдарды куткаруу, материалдык жана маданий баалуулуктарды сактоо, өзгөчө кырдаалдардын зонасында табигый чөйрөнү коргоо, өзгөчө кырдаалдарды локалдаштыруу жана басынтуу же болбосо алар үчүн мунездүү коркунучтуу факторлорунун таасирин колдон келишинче азайтуу бөюнча иш-аракеттер. Авариялык-куткаруу иштери атталган жумуштарды жүргүзүүчү адамдардын өмүрүнө жана ден-соолугуна коркунуч келтириүүчү факторлордун бар болуусу менен мүнөздөлөт да, аттайын даярдыкты, кийинүүнү жана жабдылууну талап кылат.

Максаты: жабыркагандарды издөө жана деблокировкалоо, аларга дарыгерге чейинки алгачкы жардам көрсөтүү жана коркунучтуу зоналардан эвакуациялоо.

АКИге булар камтылат:

- кыймыл багыттарын жана жумуш участокторун чалгындоо;
- өзгөчө кырдаалдардын натыйжасында пайда болуп, куткаруу иштерин жүргүзүүгө тоскоол болуучу зыяндуу жана коркунучтуу факторлорду жоюу же колдон келишинче азайтуу ;
- жабыркагандарды издөө жана аларды талкалантган жана өрттөнүп жаткан имараттардан, газ менен ууланган, суу капитаган жана түтүн капитаган имараттардын ичинен, урандылардын арасынан таап сыртка чыгаруу;
- жабыркагандарга баштапкы медициналык жана дарыгерлик жардам көрсөтүү жана аларды дарылануу мекемелерине жеткирүү;
- калкты коркунучтуу жерлерден коопсуз райондорго көчүрүп чыгаруу;
- адамдарга санитардык иштетүү, айыл чарба жаныбарларын ветеринардык дарылоо, техникаларды, коргонуу каражаттарын жана кийимдерди дезактивациялап, дегазациялоо, аймактарды жана курулмаларды, азыктүлүктөрдү, сууларды ж.б. жүгүшсүздандыруу.

Авариялык-куткаруу иштерин жардышуу, өрт, кыйроо, урап түшүү учурунда, бороондон, чагылгандардан, катуу бороондон кийин, суу каптоо жана башка кырысқат болгондо жүргүзүүгө туура келет.

Тез арадагы баштапкы (дарыгерлерге чейинки) жардам түздөн-түз жумуш болгон жерде көрсөтүлүш керек, андан кийин – баштапкы дарыгерлик жана адистештирилген түрдө дабалоо үчүн дарылануу мекемелерине эвакуациялоого болот. Жабыркаган адамдарга өз убагында жардам көрсөтүү зарыл, анткени көбүнчө бир аз эле кечигип калуунун айынан бардык аракеттер текке кетиши ыктымал.

Өзгөчө кырдаалдарда биринчи кезектеги куткаруу аракеттери болуп талкалантган жана ураган имараттарда жана курулмаларда калган жабыркагандарды, имараттардын ичинен чыга албай калган же болбосо өрт, түтүн, ураган дубалдар, жабуулар жана башка курулуш элементтерине камалып калган адамдарды издең куткаруу иштери саналат.

Авариялык-куткаруу иштерин жардышуу, өрт, кыйроо, урап түшүү учурунда, бороондон, чагылгандардан, катуу бороондон кийин, суу каптоо жана башка кырысқат болгондо жүргүзүүгө туура келет.

Тез арадагы баштапкы (дарыгерлерге чейинки) жардам түздөн-түз жумуш болгон жерде көрсөтүлүш керек, андан кийин – баштапкы дарыгерлик жана адистештирилген түрдө дабалоо үчүн дарылануу мекемелерине эвакуациялоого болот. Жабыркаган

адамдарга өз убагында жардам көрсөтүү зарыл, анткени көбүнчө бир аз эле кечигип калуунун айынан бардык аракеттер текши ыктымал.

Өзгөчө кырдаалдарда биринчи кезектеги куткаруу аракеттери болуп талкалантган жана ураган имараттарда жана курулмаларда калган жабыркагандарды, имараттардын ичинен чыга албай калган же болбосо өрт, түтүн, ураган дубалдар, жабуулар жана башка курулуш элементтерине камалып калган адамдарды издең куткаруу иштери санаат.

Курумдардын саркерлери жумуш участкаларында (объектилерде) болгон учурда жабыркагандарды урандылардан чыгаруу (деблокировкалоо) ыкмаларын, куткаруу иштерин жүргүзүү тартибин, жабыркагандарды медициналык пункттарга жеткизүүнү ўюштурушат. Урандылардын үстү жагына жакын же болбосо майда урандылардын астында калган жабырлануучуларды устүртөн ачып тазалап, сууруп чыгарышат, ал эми урандылардын түпкүрүнде калгандарды – ураган имараттардын ири элементтеринен пайды болгон боштуктар, жаракалар аркылуу же болбосо акырыңык менен урандыларды тазалоо жолу менен куткарышат. Жумуштар үзгүлтүксүз кезектешүү жолу менен жүргүзүлөт.

Жабырлануучуларды урандылардын (өзүнчө сыйныктардын) алдынан чыгарууда жабырлануучуга кошумча жаракаттарды келтириүн болтурбоо үчүн плиталардын, блоктордун, кирпичтердин жана башка оор буюмдардын жылып кетишинен сактануу керек. Биринчи кезекте адамдын башын жана кекүрөк жагын боштурушат. Адамдарды сууруп чыгаруудан кийин тез арада, эгер зарыл болсо, ордунан жылдырбай дарыгерге чейинки баштапкы жардамды көрсөтүшет. Кээде жабырлануучуну урандынын арасынан боштууп чыгаруу учурунда алгачкы медициналык жардам көрсөтүүгө туура келет.

Жабырлануучуларды чыгаруу жана алып чыгуу расчөттор 3-4 адамдан турган (куткаруучулар тобу) менен, алардын бири жетекчи болуп дайындалат.

Авариялык конструкциялардын бөлүктөрүн ажыратуу жана ураттуу боюнча ийгиликтүү аракеттер үчүн ал курулманын өнер-жай курулуш жана конструктивдүү өзгөчөлүктөрүнүн негиздерин, деформацияланган элементтердин абалын туура баалоону жакшы билүү керек.

Конструкцияларды бөлүп ажыратуунун жана ураттуунун кийинкideй ыкмалары кездешет: кол менен, механикалык жана жардыруучу.

Кол ыкмасы – машиналарды жана механизмдерди пайдалануу же болбосо жардыруу иштерин жүргүзүү мүмкүн эмес учурларында колдонулат. Бир же бир нече имараттардагы астында адамдар калган орточо урандылар кол менен ажыратылат. Бул учурлarda механикалык шаймандарды жана чоң кылдаттык менен механизациянын эң жөнөкөй каражаттарын колдонушат.

Урандыларды ажыраттуу боюнча иштерин өрттөрдү жоюудан, коммуналдык-энергетикалык тармактарындағы кыйроолордон кийин баштоо абзел. Аларга киришүүдөн мурда кошумча уратууларга себеп болбош жана кийинки иштерди татаалдаштырбас үчүн етө этият иштөө керек.

Урандыларды бөлүп же толук тазалашат. Бөлүп тазалоо талкалантган курулуштардын урандысынын астында калган жабырлануучуларды куткарууда, ошондой эле, өткөөлдердүү салдууда же болбосо баалуу жабдууларды сууруп чыгарууда колдонулат. Толук тазалоо жана курулуш үчүн аймакты тазалоодо же болбосо талкалантган имараттарды жана курулмаларды калыбына келтирүүдө колдонулат.

Биринчи кезекте туруксуз, кулаг кетүүгө коркунучтуу элементтерди ажыратышат (уратышат) же болбосо бекемдешет. Анан имараттарга кириүүчү жайларды, жолдорду жана өткөөлдердүү боштурушат. Ошондон кийин эксковаторлордун жана жүктөгүчтөрдүүн иштешине орун даярдап берүү үчүн устүндарды, түркүктөрдү, ири кесектерди жана сыйныктарды сууруп чыгышат. Чоң кесектер машиналардын кубаттуулугуна жараша майда бөлүктөрөгө ажыратылат.

Ажыраттуунун негизги принциби – бул жогорудан ылдый карай жана бардык мүмкүн болуучу багыттар боюнча, биринчи кезекте, адамдарга эң чоң коркунуч алып келген жерлерде иштерди жүргүзүү.

Дарыгерге чейинки баштапкы (биринчи) жардам

Дарыгерге чейинки баштапкы жардам (ДБЖ) медициналык кызматкерлердин келишине чейинки адамдын өмүрүн жана ден-соолугун сактоого багытталып жүргүзүлүүчү жөнөкөй иш-чаралардын комплексин камтыйт.

ДБЖ негизги милдеттери болуп саналат:

- жабырлануучунун өмүрү үчүн коркунучту жоюу боюнча керектүү иштерин еткөрүү;
- мүмкүн болуучу кыйынчылкытардын алдын алуу;
- жабырлануучуну унаа менен ташуу үчүн максималдуу ылайыктуу шарттарды камсыз кылуу;

Жабырлануучуга биринчи жардам тез жана бир адамдын жетекчилиги менен көрсөтүлүүсү керек, Эгерде ар ким өз оюн таңуулап, кымкуут түшсө, талашып-тартыша берсе, өзүн жоготуп койсо, баалуу убакыт текке кетет. Андан көрө бирдиктүү иш-аракет жасап, дарыгерди чакыруу же болбосо жабырлануучуну медпункт (оорукаанага) жеткирүү иштерин да токтоосуз жүргүзө берүү керек.

Жабырлануучунун өмүрүн жана ден-соолугун сактоо боюнча аракеттердин ырааттуулугу төмөнкүдөй болушу керек:

- куткаруучу (керек болгондо, кырдаалга жараша) өздүк сактануу каражаттарын колдонот;
- коркунуч факторлорунун таасирин четтетет (жабырлануучуну ууланган зонадан чыгаруу, жабырлануучуну электр чыңалуусунун таасиринен бошотуу, чөккөндөрдү суудан чыгаруу ж.б.у.с);
- жабырлануучунун абалына тез баа берет (көрүнүшүн текшерүү, өзүн сезе билишин суроо, тириүүлүк белгилеринин бар экендигин аныктоо);
- тегерегиндегилерди жардамга чакыруу, ошондой эле, «Тез жардамды» чакырууну сурануу;
- жабырлануучуга ар бир конкреттүү учур үчүн коопсуз абалда кармоо;
- өмүр үчүн коркунучтуу жагдайларды четтетүү чараларын көрүү (кайра жандандыруу иш-чараларын жүргүзүү, кан агууну токтотуу ж.б.);
- жабырлануучуну жалтыз калтырбоо, дайыма анын абалын көзөмөлдөө, медициналык кызматкерлеринин келишине чейин анын организминин тиричилик функцияларын кармап турууну улантуу.

Жардам көрсөтүүчү төмөнкүлөрдү билиш керек:

- экстремалдуу шарттарда иштөөнүн негизги эрежелери организмдин жашоого маанилүү түзүлүштөрүнүн бузулуу белгилери (симптомдор);
- кырдаалга жараша конкреттүү адамдын өзгөчөлүктөрүнө карай ДБЖ көрсөтүү эрежелери, усулдары, ыкмалары;
- жабырлануучуларды ж.б. унаа менен ташуу ыкмасы.

Жардам көрсөтүүчү төмөнкүрдү аткарыш керек:

- жабырлануучунун абалын баалоо, түрлөрүнүн, жаракаттын езгөчөлүктөрүн диагноздоо, зарыл болуучу баштапкы медициналык жардамдын түрүн аныктоо, тийиштүү иш-чараларды ырааттуу түрдө уюштуруу;
- шашылыш түрдөгү кайра жандандыруу жардамдарынын баарын туура жүргүзүү, натыйжалуулукту контролдоо жана керек болгондо жабырлануучунун абалын эсепке алып кайра жандандыруу иш-чараларын түзөтүү;
- кан агууну жгут байлоо, кысып таңуу ж.б. жолдор менен токtotуу, скелет сөөктөрү сынган, чыгып кеткен, катуу кокустаган болсо, жооулук, ташуу шиналарын таңуу;
- жабырлануучуну унаа менен ташууда, жүктеөде, которууда, баштапкы дарыгерге чейинки жардамды көрсөтүүдө колдо бар каражаттарды пайдалануу.

Жүрек-өпкөнү кайра жандандыруу

Жүрек-өпкөнү кайра жандандыруунун эң маанилүү үч ыкманын олуттуу мааниси логикалык ыраат менен "ABC эрежелери" түрүндө кыскача берилген:
 А – дем алуу жолдорун өткөрө ала тургандыгын камсыздоо.
 В – жасалма дем алдыруу жүргүзүү.
 С – кандын айлануусун калыбына келтириүү.

"Донор" ыкмасы менен өпкөнү жасалма дем алдыруу

Бейтаптарды жана жабырлануучуларды тирилтүүнүн заманбап ыкмасы мурдагы көкүрөк клеткасынын көлөмүн езгөртүү менен колдонулуп келген башка ыкмалардан үч езгечөлүгү менен айырмаланат. Тактап айтканда:

- a) "донордун" ўйлөп чыгарған абасында кычкылтектин өлчөмү жабырлануучунун өпкөсүнүн өздөштүрушүү үчүн зарыл 17 %га жетет;
- b) ўйлөп чыгарылган абада көмүр кычкылынын өлчөмү 4 %га чейин. Көрсүтүлгөн газ, жабырлануучунун өпкөсүнө киругү менен борбордук нерв системасында анын дем алуу борборун дүүлүктүрөт жана спонтандуу (өз алдынча) дем алууну калыбына келтириет.
- c) башка ыкмаларга салыштырмалуу жабырлануучунун өпкөсүнө келүүчү абанын чоң көлөмүн камсыз кылат.

1-сүрөт. Ооздон-оозго же болбосо ооздон мурунга ыкмасы буюнча елкөгө жасалма аба өткөрүүдө бейтаптын башынын абалы.

1. Мында төмөнкүлөрдү аткаруу керек: Бейтапка тиешелүү абал берүү учун: катуу жерге жаткызып, дальсызын астына кийимдерди жаздап коюшат. Башын болушунча чалкалатышат.
2. Оозун ачып, ооз көндөйүн текшеришт. Эгерде жаагы карышып калган болсо, аны ачыш үчүн бычакты, бурагыч, кашык ж.б колдонуу керек.
3. Оң жагына туруу керек. Сол кол менен жабырлануучунун башын эңкейтилген абалда кармал, манжалар менен мурундуун таноолорун жаап түрүшт. Оң кол менен ээктى алдыга жана жогоруу карай тартуу керек. Бул жерде төмөнкүдөй иш-аракетти жасоо етө зарыл:
- a) бармак жана ортон менен жаактын бет сөөгүнөн кармап түрүшт;

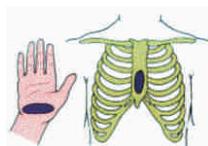

2-сүрөт. Жасалма дем алууну жургүзүүгэ даярдык: жаакты ачып (а), эндан кийин манжаларды ээж жагына чооп, аны ылдый жагына чооп, оозду ачышат; чекесине коюлган экинчи кол менен башты чалкалаптатат (б).

3-сүрөт. Ооздон озго ыкмасы буюнча елкөгө жасалма аба киргизүү.

Жүрөктүү кыйыр укалоо

4-сүрөт. Жүрөктүн кыйыр укалоосундагы кол менен кекеректүн тийишүү жері

5-сүрөт. Жүрөктүн кыйыр укалоосундагы бейтаптын жана жардам көрсөтүчүнүн абалы

- б) сөөмөй менен ооз көндөйүн бир аз ачышат;
- в) аты жана чыпалагынын учу менен уйку артериясынын пульсунун кагышын текшерип турушат.

4. Терен дем алып, жабырлануучунун оозун куткаралуучуу оозу менен жаап, үйлөй баштайт. Гигиенаалык максатта оозду таза кездеме менен жабуу керек.

Дем алуунун цикл ылдамдыгы 1 мүнөттө 12-15 жолу, б.а. 5 секундада бир үйлөтүү.

Жабырлануучунун өз алдынча дем алуу белгилери байкалганда өпкөге жасалма аба өткөрүүнү өз алдынча дем алуу саны 1 мүнөттө 12-15 чейин жеткенге чейин дароо токтолтушпайт. Дем алуу ыргагын жабырлануучунун калбына келип жаткан дем алуусу менен мүмкүн болушунча шайкеш келтириүү керек.

Жүрөк укалоо – бул жүрөк токтоп калганда анын ишмердигин калбына келтириүү максатында жүрөк кайрадан иштей баштаганга чейин кандын үзүгүлтүкүсүз келүүсүн камсыздап туруу үчүн механикалык таасир этүү. Бул ыкманы жүрөк токтоп калган бардык учурлarda колдонууга болот.

Жүрөк ар кандай себептерден сокпой калышы мүмкүн: коронардык кан тамырлардын кан тамырларынын спазмы, жүрөктүн өткүр жетишпестиги, миокард инфаркты, оор жаракат, чагылгандин тийишинен же электр тогунан жабыркоодо ж.б. Жүрөктүн күтүүсүз токтоп калышынын белгилери – тез күмсаруу, өзүн жоготуу, уйку артерияларынын какпай калышы, дем алуунун токтошу же болбосо сейрек, титиреп-калтыраган дем алуу, каректердин чоюп кетиши.

Жүрөк укалоонун негизги эки түрү кездешет: кыйыр, же болбосо сырткы (жабык), жана түз, же болбосо ички (ачык).

Жүрөктүү кыйыр укалоодо көкүрөк алдынан артка күүшүрүлат да, көкүрөк менен омуртканын ортосунда жайгашкан жүрөк жыйрылгандыктан, анын көндөйүндөгү кандар кан тамырларына тарай баштайт. Кысуунуу токтолкондон кийин жүрөк кайра жазылып, анын көндөйүне венадагы кан таркалат.

Жүрөктүү укалоо аркылуу кан жүгүртүүнүн натыйжалуулугу үчүн белги буюнча аныкталат: укалоонун ыргагына жараша уйку артерияларындагы кагуунун пайда болушу, каректердин ичкерүүсү жана өз алдынча дем алуунун жанданышы. Жүрөктүү кыйыр укалоонун натыйжалуулугу

6-сүрөт. Жүрөккө кыйыр укалоонун схемасы: а – колдордун көкүрөккө коюлушу;

жабырлануучунун көкүрөк клеткасына күч менен басуунун туура жерин (көкүрөктүн төмөнкү бөлүгүнөн, кемирчектин үстүн) тандоо менен камсыздалат. Укалоочунун колдору туура жайгашуусу керек (5-б сүрөт. – бир колдун алаканы көкүрөктүн төмөн жагына, ал эми экинчи колдун алаканын бириңчинин тушуна, анын огугуна кайчылаш коюлат; бириңчи билектин манжалары бир аз жогору карай ийилip, жабырлануучунун көкүрөк клеткасын баспашы керек). Чыканакты бүкпөстөн, колду түз кармоо керек.

Укалоону жүргүзүүчү бир топ жогору туруусу зарыл (айрым учурларда отургучта, табуреткада, астына койгучтарда, эгерде бейтап бийик керебетте же операциялык үстөлдө жатканда), өзүнүн денеси менен жабырлануучунун үстүнө асылгандай абалда көкүрөгүнө күч менен гана эмес бардык денеси менен дагы таасир берүү керек. Басу күчү көкүрөкту омуртка тараапка карай 4-6 см ийүүгө жетишээрлик болуусу зарыл (5.7-сүрөт). Укалоонун темпи 1 мүнёттө жүрөккө 60 кысууну камсыз кылууга жетиштүү болушу керек. Экөөлөп кайра жандандырууну жүргүзүүдө укалоочу көкүрөк клеткасын 5 жолу б.а. 1 секундада 1 жолу кысымдайт, ал эми экинчи жардам көрсөтүүчү адам жабырлануучунун оозуна же мурдуна бир ирет күчтүү жана тез үлөйт. 1 мүнёттө ушундай 12 цикл жүргүзүлөт. Эгерде кайра жандандырууну 1 адам жүргүзсө, көрсөтүлгөн кайра жандандыруу иш-чараларынын режимин аткарууга мүмкүндүк болбайт; кайра жандандыруучу жүрөккө бат-бат кыйыр укалоону жүргүзүүгө мажбур болот – болжол менен 15-18 секундада жүрөккө 30 ирет кысым жасайт, анадан кийин 3 секундада өпкөгө 2 жолудан абаны катуу үлөйт; 1 мүнёттө мындай 4 цикл жүргүзүлөт ал эми, жыйынтыгында – жүрөккө 60тан ашык ирет кысым жасалат жана 8 ирет аба үлөнөт.

Көп өлчөмдөгү аба өпкөгө эмес карынга кирип кетсе, ичи көөп кетип, бейтапты жардамды кыйыннатат. Ошондуктан, эпигастралдык (төштүн айбалкасы) тарабын кысымдал, жабырлануучунун карынын абадан бошотуу

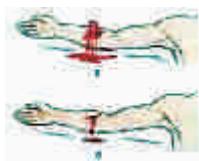

7-сүрөт. Эпигастралдык (төштүн айбалкасы) тарабын кысымдал, жабырлануучунун карынын абадан бошотуу

Жүрөкту кыйыр укалоо өпкөнү жасалма жол менен аба алмаштыруу менен туура айкалыштырганда гана натыйжалуу болот. Жүрөк-өпкөнү кайра жандандыруу 30-40 минуттан аз эмес убакыт бойу же медициналык кызматкерлер келгенче жасалыш керек.

Жарааттар, кан агуулар. Кан агуулар дагы дарыгерге чейинки баштапкы жардам көрсөтүү боюнча чараплар

Жараат – теринин жана былжырлуу кабыкчаларынын бүтүндүгүнүн бузулушу менен коштолуучу механикалык таасирден келип чыккан тканцдардын жабыркаши. Травма механизмине жана жаракат алып келүүчү буюмдардын мүнөзүнө жараша – кесүүчү, сайуучу, чабылган, тиштелген, кокустатылган, атылган жана башка жарааттарды айырмалашат.

8-сүрөт. Кан агуунун түрлөрү:
а – артериалдык;
б – веналык.

Анча чоң эмес, үстүртөн болгон жарааттарда кан агуу кадыресе капиллярдуу болуп, ез алдынча же кысуучу танууларды койгондон кийин токтошу мүмкүн. Ал эми, ири кан тамырларынын жабыркаганда кан каттуу ағып, жабырлануучунун өмүрүнө коркунуч келтириши мүмкүн.

Кан агуу – кан тамырлардан алардын капиталдарынын бүтүндүгү бузулгандагы кан агуу. Эгерде кан сыртка акып чыкса – сырткы деп, жана организмдин ички көндөйүнө же көндөй органдар тарапка акса ички деп аталац. Жаралуу теги боянча кан агуулар кан тамырларынын жабыркашы менен травматикалык, жана кандайдыр бир патологиялык процесстерге же тутукчанын өткөргүчтүгү өтө жогорулага-нына байланыштуу бузулушунан келип чыккан травмати-калык эместерге бөлүнет.

Кан тамырларынын кансырагандыгына жараша, кан агуулар капиллярдык, веналык, аралашма жана артериал-дык болушу мүмкүн (8-сүрөт).

Сырткы кан агууда алгачкы жардам көрсөтүү жаракатка жараша болот. Мында, колдун же буттун жаракатынан анча чоң эмес капиллярдан жана венадан кан ағып жаткан болсо, стерилдүү бинт менен аны каттуу тануу (кыса тануу) же болбосо жаракатка лейкопластиры менен кебез-марли тампонун тартып таңып коюу жетиштүү. Тануу кебез жана марлинин бир нече ирет катмарынан турруусу зарыл. Уч жагын өтө каттуу (тануунун ылдый жагынан теринин көгөрүүсүнө чейин) таңып албаш үчүн улам карап турруу керек. Кысма тануу артериялардан анча чоң эмес кан агуунун токтотууга мүмкүндүк берет. Асептикалык танууну коюудан мурда жаракаттын тегерегиндеи теринин кийимден арылтып, 2% брилианттык жашыл эритиндиси же 5% йоддун спирт эритиндиси менен тазалоо керек. Жаракатты водород перекиси менен дагы жууганга болот. Анча чоң эмес жаракаттарда бейтаптар өздөрү Вишневский же ихтиол майы менен таңып коюшат, бирок минтүүгө такыр жол бербеш керек, анткени булар ириндөө процессин күчтөүт ийет.

Жаракат процессинин баштапкы фазасында суюк антисептикер (фурацилин, йодопирон, хлоргексидин ж.б.) менен же болбосо полизтиленгликоль (левосин, левоме-коль) негизиндеги майлар менен коюлуучу танууларды колдонушат.

Үстүртөн болгон сыйрылуулар, тытылуулар, анча оор эмес сыйылган жаракат болгондо жабырлануучулар көбүнчө жардамга кайрылышпайт. Бирок, тери катмарынын ар бир жабыркашы оор ириндүү процесстердин өрчүшүнө, ошондой эле тарамыштардын тырышып калуусуна алып келиши ыктымал. Микротравманы антисептикалык каражаттын эритиндиси менен шыбаган соң, бейтапканага же травматология пунктуна кайрылыш керек.

9-сүрөт. Бел курду канды токтотуучу жүгүт катары колдонуу: а, б, в, г – жүгүттүү куюу этаптары; д, е – эки катмарлуу имлекти даярдоо

10-сүрөт. Кол менен буттун кан тамырларынан аккан канды аларды тездетип бүгүү жолу менен токтуу ыкмалары

Коукустатуу, чоюолуу жана сыйык: биринчи жардамды кантеп берүү керек

Жүгүттү артериядан кан катуу акканда жаракат алган жеринен жоргуу ийиндин үстүнүү үчилтигине, сандын бардык бөлүктөрүнө таңыш керек. Бут менен колдун уч жагын кан токтогудай, бирок такыр кан барбай калгыдай кылбастан абайлап кысыш керек. Жүгүттү колдун же буттун уч жагына 1,5-2 сааттан ашык эмес, ал эми жылдын суук мезгилинде – 0,5-1 саатка чейин кооуга болот.

Кол менен буттун дароо бүгүп, кан тамырлардан атып чыгып жаткан канды кан тамырларыннатоктотууга болот (10-сүрөт). Бул ыкманы көбүнчө колдун кан тамырларынан аккан канды токтотууга колдонушат. Аны кол же буттун ейдө жагындагы жарааттардан катуу аккан канды токтотуу үчүн колдонгон он. Колду же буттун жарааттан жоргуу жагындагы муундан толук бүгүп, ошол абалда бинт менен таңып коюшат.

Тизесинен ылдый жагындагы жаракаттагы канды токтотууда жабырлануучуун чалкасынан жаткызышат, такымына кебез-марли валигин кооп, санды курсакка карай тартып бүгүшөт, шыйракты санга тартып, бинт же кур менен байлашат.

Сан артериясынан аккан канды токтотуу үчүн алдын ала жука чурай жагына валикти кооп туруп, буттун жамбаш сөөгүнүн муундарынан бүгүшөт. Кан токтогондон кийин санды кур менен тулку бойго таңып коюшат.

Бирок, мындай ыкма менен бардык эле учурларда канды токтотууга мүмкүн эмес, бул ыкманы, мисалы, сыныкта колдонууга болбайт.

Ар кандай эле кан агууда дененин жабыркаган бөлүктөрүн ейдө көтөрүшөт да, тынчтыкты камсыз кылышат (транспорттук иммобилизация). Кан агуу жабырлануучу тез арада жеткизилген дарылануу мекемесинде биротоло токтотулат.

Коукустатуу - тканадардын жана органдардын түзүлүшү олуттуу бузулбаса да, жабык түрдөгү жабыркашы. Адатта учсуз же мизи жок буюм менен чапкандын же кулагандын натыйжасында пайда болот. Көбүнчө үстүртөн жайгашкан тканадар (тери, тери алдындағы клетчатка, булчундар жана сөөктүн сырткы кабығы) жабыркашат. Өзгөчө катуу урунууларда сөөктөргө доо кетип, кысылып калган жумшак тканадар жабыркашат. Шыйрактын алдыңкы ички бетинин б.а. тери жана тери алдындағы клетчатка сөөккө жабышып турган жери коукустаса, тери жансызданышы, анан сыйрылып ажырап калышы мүмкүн.

Ал эми сөөктүн жумшак тканадар менен жакшы корголбогон жерлери соккуга кабылса, сөөктүн сырткы кабығы эле өтө ооруксунуп, сыйрылып калбастан, сөөк да залал тартышы (жаракаланышы жана сыйнышы) ыктымал.

Бириңчи жардам

Кокустаттуу менен жабыркагандарга биринчи жардамды көрсөтүүдө, эгерде аз болсо дагы өтө оор жаракатка (сынык, чыгып кетүү, ички органдарынын ж.б. жабыркашы) учураган деген шек туулса, анын көлөмү болжолдонуучу азаптын оордугуна дал келиш керек. Тери жыртылганда, стерилдүү таннуу керек. Ал эми, тери сыйрылганда, көгөргөн жерлери көп болгондо, муундар, ички органдар кокустаганда, жабырлануучуну иммобилизация кылып, жакын арадагы дарылоо мекемесине жеткиришет. Дем алуу жана жүрөк ишмердигинин функциялары бузулганда, окуя болгон жерде токтоосуз жасалма дем алдыруу жана жүреккө укалоо жүргүзүштөт. Ошол эле учурда медициналык тез жардам чакырышат.

Жумшак тканбарынын анча чоң эмес кокусташынын оорушун азайтууга жергиликтүү муздак нерселерди коюнуу колдонуу түрткү берет: жабыркаган жерди муздак суунун шарына тутуп, анын үстүнө муз салынган грелканы жана муздак чүпүрөктүү коюшат. Травмадан кийин дароо кокустатылган жерге кысуучу танууну коюу жана тынчтыкты камсыз кылуу сунушталат, мисалы, колдуу кокустатып алганда, анын тынчтыгын жоопук менен тануу аркылуу камсыз кылса болот. Ал эми бутту кокустатканда аны көтөрүлгөн абалда кармап, бир нече күн бою ага жүк түшүрбөй, оорунун жана шишкитин басандашына жараша жүккө конүктүрө бериш керек. Уюган канды синдириүүгө жылуу процедуralар (жылуу суу менен грелка коюу, жылуу ванналар ж.б.), жылытуучу компрессстер, жабыркаган жерге жакын жайгашкан мундарды улам кененирээк кере иштетип, бир нече күндөн кийин гана жаракат алган жерлерди кыймылдата баштаса болот.

Байламталардын, тарамыштардын, булчундардын чоюлушу жана ажыроосу

11-сүрөт. Байламталардын чоюлушунда буттун таман музунуна коюлган муз салынган полиэтилен пакети

Байламталардын, тарамыштардын, булчундардын чоюлушу жана ажыроосу тирөөч-кыймылдоо аппаратынын көбүнчө кездешүүчү жабыркоолорунун катарына кирет. Ажыроонун же чоюлуунун мунөздүү белгилери болуп тиешелүү байламталар же булчундар менен бекемделүүчү мундардын кыймыл функцияларынын бузулушу, же болбосо анын тарамышынын жабыркашы эсептелет.

Байламталар жабыркаганда, ага жакын жайгашып азыктандыруучу кан кан тамырлары жабыркайт тартат. Мунун натыйжасында тегерегиндеги ткандарга кан артыкча же жетишсиз барат.

Байламталар чоюлганда, үзүлгөндө, эң оболу жабыркаган музунга тынчтыкты камсыз кылуу керек, каттуу таңып жана ооруну басандаттуу учун 12-24 saatын аралыгында муздак компресс коюу зарыл (11 сүрөт), андан кийин жылуу жана жылытуучу компрессстерге өтүү керек.

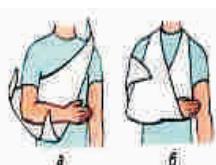
Чыгып кетүү

Чыгып кетүү – сөөк муундарынын түрүктүү ордунан жылышып, муун функциясынын бузулушу.

Чыгып кетүү оор травма болгондуктан, айрым учурларда жабырлануучунун өмүрүнө коркунуч алып келет. Омуртканын моюн бөлүгү ыгып кетсе, арка жүлүндүн кысылышынан колдун, буттун жана тулку бойдун булчундары кыймылдабай калышы, дем аллу жана жүрөк ишмердиги-нин бузулушу мүмкүн.

Травматикалык чыгып кетүүлөрдүн негизги белгилери: катуу оору, муундун формасынын өзгөрүшү, аларды кыймылдатуу мүмкүн болбой же чектелип калышы.

Биринчи жардам

12-сүрөт. Ийин муунунун жабыркашында (чыгып кетүүсүнде) жоопуктун жардамы менен колду иммобилизациялоо:
а, б – иммобилизация этаптары.

Сынык – сөөк бүтүндүгүнүн бузулусу менен коштолгон жабыркоо.

Жабырлануучуга окуя болгон жерде биринчи жардам көрсөтүүдө чыгып кеткен сөөктүү ордунда келтириүүгө аракет кылбаш керек, себеби мындай кылуу көбүнчө кошумча травманы алып келет.

Жабыркаган муундуда кыймылдабас кылып тыңч сактоо керек (12-сүрөт). Ага муздак нерсени (муз же муздак суу куюлган баштык) басыш керек. Ал эми, ачык чыгып кетүүдө жараатка алдын ала стерилдүү тануу коюштад. Эч качан жыльтуучу компресстерди колдоңбош керек. Сөөк чыгып кеткендеги жарааттадан кийин алгачкы сааттарда сөөктүү ордунда дарыгер салышы керек.

Сыныкта бир мезгилде эле сөөктөр жабырkap, тегерегин-деги жумшак тканцардын бүтүндүгү бузулут, жакын жайгашкан булчундар, кан тамырлары, нервдер ж.б. травма алышы мүмкүн. Сыныкка байланыштуу тери да жабырkap, жараат пайда болсо, сынык ачык, ал эми эгерде тери таза болсо – жабык деп аталаат.

Биринчи жардам

13-сүрөт. Төшүнөн жарадар болгон жабырлануучуну иммобилизациялоо.

Биринчи жардам көрсөтүүдө эч качан сөөктүн сыныкта-рын ордунда коюуга – жабык сыныкта колдун же буттун кыйышыгын түзөтүүгө же болбосо ачык сыныкта сыртка чыгып калган сөөктүү ордунда келтириүүгө аракеттенбеш керек.

Жабырлануучунун тез аранын ичинде дарылануу мекемесине жеткируү керек. Алдын ала ишенимдүү транспортук иммобилизацияны камсыз кылып, ал эми ачык сыныкта дагы жаракатка стерилдүү тануу байлаш керек. Кан катуу аккан учурда дароо аны токtotуу чараларын көруш керек, мисалы канды токtotуучу жгут менен тануу зарыл. Эгерде унаа менен ташуу мезгилинде жабырлануучуну жылуулаш керек болсо, жабыркаган жерди жөн гана ороп же кийим жаап (колун пальтосунун ичине салып ж.б.у.с.) коюу керек.

Зарыл учурларда жабырлануучуну чечиндириүү керек (эгер майда сөөктөрдүн жыльышуу коркунучу жок болсо), кийимди алгач соо жагынан, ал эми андан кийин жабыркаган жагынан чечет; кийиндиргендө тескери ырааттуулукту

Ыктыярдуу куткаруу командалары үчүн

сактоо абзел. Сыныгы бар жабырлануучуну кыска аралыктарга гана, эгер табылса, замбил мепнен көтөрүп барган он.

Күйүктөгү биринчи жардам

Күйүк – бул жогорку температуранын, электр тогунун, кислоталардын, щелочтордун же иондошкон шоолалануунун таасиринен келип чыккан тканадардын жабыркоосу. Тийиштүү түрдө термит (ысыктан), электр, химиялык жана шоола күйүктөрүн айырмалашат. Термит күйүктөр абдан көл кездешет, алар жалпы күйүктөн жабыркагандардын 90-95 %ын түзет.

Биринчи кезекте

Биринчи кезекте жабыркатуучу фактордун таасирин токтотуу зарып. Жалбырттаган оттон күйгөндө, алгач күйүп жаткан кийимди очуруш керек, жабырлануучуну ёрттун зонасынан чыгаруу керек; ысык суюктуктан же эритилген темирден күйсө – тез арада күйгөн жерлерин кийимден бошоттуу керек. Температуранын таасирин токтотуу учун дененин жабыркаган жерлерин тез арада муздаң сууга салуу жолу менен муздаттуу, муздак суунун агымына тосуу же хлорэтилди куюп жиберүү зарыл. Химиялык күйүктөрдө (чыланбаган акиташ күйүгүнүн башка) жабыркаган жерлер колдон келишинче тез арада крандагы шаркырап аккан суу менен жуулат. Химиялык активидүү заттар кийимге сиңип кеткен болсо, тез арада чечиндириүүгө аракеттениш керек. Күйүк жаракаттарына эч кандай тийишүүгө катуу тыюу салынат. Жабырлануучунун оорусун женилдүү максатында ага анальгин (пенталгин, темпалгин, седалгин) беришет. Өтө чон күйүктө жабырлануучу 2-3 таблеткада ацетилсалацицил кислотасы (аспирин) жана 1 таблеткада димедрол ичет. Дарыгер келгенге чейин ысык чай жана кофе, щелочтук минерал суу (500-2000 мл) же кийинки эритмелерди: I – гидрокарбонат натрий эритиндисин (тамак-аш содасы) 1/2 чай кашык, натрий хлориди (тамак-аш тuzu) чай кашыкты 1 л сууга; II – чай, 1 литрге 1 чай кашык тамак-аш тузун жана 2/3 чай кашык гидрокарбонат же цитрат натрииди ичиришет. Күйүп калган жерлерге аларды 70% этил спирти же аран менен жууп тазалагандан кийин аспептикалык танууларды коюшат. Өтө кеңири күйүктө жабырлануучуну таза кездемеге же шайшепке ороушу тез аранын ичинде ооруukanaga жеткизишет. Ўй-булөлүк шарттарда күйүккө ар кандай майлар же балыктын майын коюу тыюу салынат, анткени алар жаракатты аябай булгап аны тазалоого жана жабыркоонун тереңдигин аныктоого жолтоо болот. Жергиликтүү өз алдынча дарылоо үчүн күйүктөргө кебүнене көп компоненттүү аэрозолдордуу (левовинизоль, олазоль, ливиан, пантенол) колдонуу зарыл, бул жерде чай чөптердүн да таасири жакшы болот.

Электр тогунан жабыркаганда биринчи жардам көрсөтүү

Электр травмасы – булар чон күчтөгү электр агынынын же атмосфералык электр дүрмөтүнүн (чагылган) таасирини натыйжасынан келип чыккан жабыркоо.

Биринчи жардам

14-сүрөт. Жабыркаганды электр ағыныны булагынан кургак союлдан жардамы менен ажыраттуу

Биринчи жардам көрсөтүүдө эң зарылы - электр ағынынын таасирин токтотуу. Жабырлануучуну зымдан ажыратып (14-сүрөт), аны кылдаттык менен изилдей карап чыгуу керек. Жабаркаган жерлерин тазалап, күйүктөгүдөй кылып таңуулар менен жабуу керек.

Женил жалпы көрүнүштөр менен коштолуучу жабыркоорлодо (эси ооп калуу, кыска мөөнөттөгүөөзүн жоготуу, баштын айлануусу, баш ооруу, жүрөк тушундагы оорулар) биринчи кезекте тынч абал түзүп, жабырлануучуну дарылоо мекемесине жеткириүү зарыл. Жабырлануучунун жалпы абалы травма алгандан кийинки жакынкы сааттарда күтүүсүздөн начарлап кетиши: жүрөктүн кан жеткириүүчү бүлчүндары бузулушу, экинчи шокко кабылышы ж.б.у.с. мүмкүн экендигин көнчүлдө тутуу керек. Мынданай көрүнүштөр кәэде жалпы жеңил жабыркаган (башы ооруп, алсырап калган) жабырлануучудан дагы байкалышы мүмкүн; ошондуктан электр травмасын алгандардын баары госпиталдаштырылууга тийиш. Биринчи жардам катары ооруну басуучу ($0,25$ г амидопирин, $0,25$ г анальгин), эс алдыруучу (Бехтерев микстурасы, валерианка тундурмасы), жүрөк дарыларын (Зеленин тамчылары ж.б.) берүүгө болот.

Жүрөк токтоп калганда биринчи жардам колдон келишинче эрте көрсөтүлүшү абзел, анткени биринчи 5 мүнэттүн ичинде баш мээнин жана арка жуулундөрүнүн клеткалары тириү болот. Жардам көрсөтүүдө бир калыпта жасалма дем алдыруу жана жүректуу сырттан укалоо керек. Жүрөкке укалоо жана жасалма дем алдырууну алардын функцияларынын толук калыбына келүүсүнө же өлүмдүн айкын белгилери келгенге чейин улантада берүү сунушталат. Мүмкүнчүлүккө жараша жүрөк укалоосун ага жүрөк дарыларын берүү менен айкалыштыруу керек. Жабырлануучу жаткан албада жеткизишт. Жеткизуү мезгилинде мынданай байтапка кылдат байкоо жүргүзүп турруу абзел, анткени кайсы мезгилде болбосун анын дем алуусу же жүрөк кагуусу токтоп калышы мүмкүн, ошондуктан жолдо тез жана натыйжалуу жардам көрсөтүүгө даяр болуш керек. Дарылануу мекемесине өзүн жоготуп койгон же өз дем алуусу толук калыбына келтириле элек албадагы жабырлануучуларды жеткизуүдө жасалма дем алдырууну токтотпо керек.

Чагылгандан жабыркаганды дароо жерге көмүүгө ТЫЮУ САЛЫНАТ!

Дароо жерге көмүү кошумча ылайыксыз шарттарды алып келет: жабырлануучунун дем алуусун басаңдатат (эгерде ал бар болгондо), дененин муздашына алып келет, кандын айлануусуна тоскоол болот жана, өзгөчө маанилүүсү, аракеттүү жардам көрсөтүүнү мезгилин жайларатат.

Чагылган тийгىден кийин жүрөгү токтоп калбаган жабырлануучулардын жашап кетүү мүмкүнчүлүгү көп. Чагылган бир эле мезгилде бир нече адамга тийсе, эң оболу клиникалых өлүм абалында болгон жабырлануучуларга жардам берүү зарыл, ал эми андан кийин жашоо белгилери сакталып тургандарга көөмөктөшүү керек.

Ыктыярдуу куткаруу командалары үчүн

Чагылгандан жабыркан калуунун алдын алуу: чагылган чартылдап, жаан катуу жааган кезде сыйналыны, үналгыны очуруу, телефон сүйлөшүүлөрдү токтотуу, терезелерди жабуу керек. Ачык жерде турганга же жалгыз турган даракка жашынууга, мачталардын, тирөөчтөрдүн жанында турууга болбойт.

Суга чөккөндөрдү сактоодогу биринчи жардам

Чөгүп кетүү – бул дем алуу органдарынын суюктуктар, көбүнчө суу менен жабылып калуусунун натыйжасынан келип чыккан гипоксиядан өлүү. Чөгүп кетүү негизинен көлмөлөрдө суга тушүүдөн, кээде башка шарттарда дагы кездешет, мисалы, суу толтурулган ваннага жана кандайдыр бир суюктуктар күйлган сыйымдуулукка түшүүдөн пайда болушу мүмкүн. Көбүнчө суга балдар чөгүп. Эгерде биринчи жардам өз убагында жана туура көрсөтүлсө, чөккөн адамды сактап калууга болот. Чөгүп кеткендөн кийин биринчи мүнөттөрдө 90% ашык жабырлануучуларды, ал эми 6-7 мүнөттөн кийин 1-3% сактоого болот.

Биринчи жардам

Чөгүп бара жатканды сактоо жана ага биринчи жардам көрсөтүү. Куткаруучу тез аранын ичинде жээк бойлой чуркап, чөгүп жаткан адамга жакын жерге жетиши керек. Эгерде чөккөн киши суунун үстүндө калып турса, аны алыстан эле тынчтандыруу зарыл, ал эми мындай аракеттен натыйжа болбосо, чөккөн кишиге арт жагынан сүзүп баруу керек. Мында анын кучагынан алыс болуу керек, себеби ал бекем күчтөп алышы мүмкүн. Эгер ушундай кырдаал түзүлсө, өзүнүз да сууга чумкуганиң он. Ошондо ал суу үстүндө калуу учун сизди кучагынан бошотуп жиберет. Суу тубунө чөгө баштаса, куткаруучу чөккөн кишини суу асты менен сүйрөй сүзүшү керек (агын суу болсо, анын бағытын жана ылдамдыгын эске алган он). Көрүүгө мүмкүнчүлүк болсо, суу ичинде көздү ачууга болот, анткени мындай учурда куткаруу аракеттери етө натыйжалуу болот. Чөгүүчүнү тапканда, колунан, колтугунан же чачынан кармап, суунун түпкүрүнөн катуу тебинип, бут менен жана биш колду менен күчөнө шилтеп, аны менен суу үстүнө сүзүп чыгуу керек.

Чөгүүчүнү жээкке жеткирип,abalына карай биринчи жардам көрсөтүүгө киришүү керек.

Эгерде жабырлануучу эсин жоготпогон болсо, тамыры канааттанарлык какса жана дем алуусу токтобогон болсо, анда аны кургак жерге башы жерге саландап турган абалда жаткырып, чечинтип, кол менен же кургак сулгү менен сүртүү керек. Колдон келсе ысык ичимдик (чай, кофе, чондорго бир аз алкоголь, 1-2 кашык арак), жылуу одеялга ороп эс алдыруу керек. Эгерде жабырлануучуну суудан алып чыкканда эсин жоготкон болсо, тамыры канааттанарлык какса жана дем алуусу токтобогон болсо, анда башын чалкалатып, жаагын ачыш керек, андан кийин башын эңкейтип, манжалар менен (колдон келсе бет аарчы менен ороп) ооз көндөйүн тунмалуу нерселерден, кусундулардан бошотуп, кургак сүртүп жылуулайт. Эстен танган, өз алдынча дем алуусу байкалбаган, бирок жүрөгү токтой элек болсо, дем алуу жолдорун бошотуу үчүн

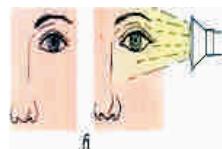
15-сүрөт. Жабырлануучунун дем алуу жолдорунан жана карындасты сууларды ағызуу үчүн керектүү абал.

багытталган алдын ала иш-чаралардан кийин жабырлануучуну колдон келишинче эртерээк жасалма дем алдыруу керек. Жабырлануучунун дем алуусу жана жүрөгү токтол калган болсо, жасалма дем алдырууну жүрөк укалоо менен айкалыштыруу керек.

Алдын ала, мүмкүн болушунча тез арада дем алуу жолдорунан суюктуктарды ағызуу керек (таза сууда чөгүүдө андан оозун жана алкымын башотушат). Бул максатта жабырлануучуну куткаруучу тизесине артылтып, анын далы жагынан сыйдырыгы басат (15-сүрөт.), ал эми бир колу менен анын чекесин кармап башын улам көтөрүп турат.

Жабырлануучуну кайыктын, катердин бортуна арта салууга же жамбаш жагынан бир аз көтөрүп, бетин ылдый каратып эңкейтүүгө болот. Жасалма дем алууну создуктурбо учун иш-аракеттөр 10-15 секундадан ашпоосу керек.

Жабырлануучуну жүрөгү сого баштагандан кийин стационарга жеткизуү максатка ылайык. Мында жабырлануучу замбilde капиталынан башы ылдый каратылган абалда болуш керек. Бардык жабырлануучуларды сөзсүз түрдө госпиталдаштыруу керек, анткени каттуу дем алуунун кескин жетишсиздиги, көкүрөк оорусунан, жетөл, демдин кысылыши, аба жетишпеген сезим, кан түкүрүү, толкундуу, тамырдын тез кагышынан келип чыккан өрчүп кетүү түрүндө «экинчи чөгүү» деп аталуучу коркунуч келип чыгышы мүмкүн. Жабырлануучулардын өпкөюү шишип кетүү ыктымалдыгы куткаруудан кийин 15тен 72 saatka чейин сакталат.

16-сүрөт. Жашоо белгилери аныктоо; а – дем алуунун күзгү жана кебездин үзүндүсүнүн жардамы менен текшерүү ; б – жарыктын таасирине каректин реакциясы бояонча текшерүү.

Жашоо белгилери – дем алуунун сакталышы. Аны көкүрөк клеткасынын жана ичинин кыймылдаши, мурдуна же оозуна жакындастылган күзгүнүн бууланышы, таноолорго жакындастылган кебездин же бинттин бир үзүмүнүн кыймылдаши, жабырлануучунун оозуна кулакты жакындастып тыңшап, кабыргаларына алакан койгондогу кыймылдар боюнча аныкташат.

Өлүм белгилери.

Биологиялык өлүмдөн – организмдин жашоосунун биротоло тоқтошунан – мурун жан талашуу жана клиникалык өлүм болот.

Жан талашуу сезимдин караңгылаши, тамырдын жоголушу, дем алуу ыргагынын бузулушуна, үстүртөн кагышына, карышып калууга алып келүүчү жана артериалдык басымдын төмөндөшү менен мүнөздөлөт. Тери муздак, кубарган же көгүш тартып шишийт. Жан талашуудан кийин клиникалык өлүм келет.

Клиникалык өлүм – бул жашоонун негизги белгилери жоголуп, жүрөктүн кагышы жана дем алуу токтогон, бирок организмдеги кайра жангыс өзгөрүүлөр баштала электек-теги абал. Клиникалык өлүм 5-8 мүнёткө чейин созулат.

Ыктыярдуу куткаруу командалары үчүн

Бул учурду кайра жандандыруу иш-чараларын көрсөтүүгө пайдаланыш керек. Бул мезгилдин өтүп кетсе, биологиялык өлүм келет.

Өлүмдүн белгилери:

- дем алуунун жоголушу;
- жүрөктүн согушунун жок болуусу;
- оорутуучу жана ысытуучу таасирди сезбей калышы;
- дененин температурасынын төмөндөшү;
- кусуу рефлексинин жок болуусу;
- өлүмдөн кийин 2-4 saat өткөндөгү сенейип катып калуу.

Дендиреөөдөгү бириңчи жардам

Дендиреөө (шок) деп оор травмадан, зор кансыроодон, катуу ооруксунудан, миокард инфарктынан, күйүктөн, инфекциядан ж.б. пайда болуп өмүргө коркунуч алып келүүчү абал аталац. Дендиреөөнүн негизги пайда болушу бул – артериалдык басымдын дароо төмөндөшү. Бул абал үчүн төмөнкүлөр мүнөздүү:

- тери катмарынын кубарышы;
- терини кармаганда муздак жана жабышчаак сезилет;
- чочуркоо, тынчсыздануу же толкундануу;
- катуу суусоо;
- улам эстегилей берүү;
- баштын айланусу;
- күтүлбөгөн жерден эсин жоготуу.

Дендиреөөдө бириңчи жардам канчалык эрте көрсөтүлсө, ошончолук натыйжалуу!!!

Шок абалына түшкөн адамга бириңчи жардам – шоктун себептерин (оорунун сыйдашын басуу же төмөндөтүү, кан агууну тоクトотуу, дем алууну жана жүрөк ишмердигин жана жалпы муздатуунун алдын алуу иш-чараларын жүргүзүүнү) чөттөтүүгө багытталыш керек. Кокустаган же жаракат алган буттун сыйдашын жеңилдетүүчү абалды түзүп, дененин жабыркаган бөлүктөрүн кыймылсыз кармоо, ооруну басандатуучу каражаттарды берүү аркылуу ооруну жеңилдетүүгө болот.

Төмөнкүлөрдү аткаруу зарыл:

1. Жабырлануучуну тынчтандыргыла;
2. Жабырлануучунуң кандайдыр бир жылуу (одеял, пальто) менен жапкыла;
3. Жашоого маанилүү органдарына кандын бат келишин жакшыртуу үчүн буттарын денесинин деңгээлиниң жогору 30-40 см. көтөргүлө. Эгерде кыр арка, жото жиликтөр же тизе ылдый жерден жаракат алган деп болжолдонсо, буттарды көтөрүү керек.

4. Жабырлануучуга суусундук бербегиле (эгерде суусап жатса, эриндерин суу менен сүртүүгө болот).

Мында кишини шок абалынан чыгарууга караганда алдын алуу оюй болорун билүү керек, ошондуктан жаракат алган адамга бириңчи жардам көрсөтүүдө шоктун алдын алуучу 4 принципи көңүлдө тутуу керек:

- оору азабын басандатуу;
- жылытуу;
- жабырлануучунун тегерегинде тынчтык жана жым-жырттыкты түзүү;
- дарылоо мекемесине кылдат жеткирүү.

Жабыркагандарды ташуу

Иммобилизация – бул кол менен бут же дененин башка бөлүктөрү жабыркаганда, сөзгентүүч же башка ооруутууч процесстерде бейтапты, анын жабыркаган органын же денесин тынч абалда коюу керек болгондо кыймылсыздыкты камсыздоо. Мунун убактылуу, мисалы, медициналык мекемеге жеткирүү учурунда, же түрүктүү, мисалы, сөөк сыныктарынын биригүүсүнө, жаракаттардын айыгуусуна ж.б. керектүү шарт түзүүдө колдонулушчу түрлөрү бар.

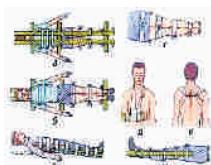
Транспорттук иммобилизация сөөк ордунаң чыгып кеткенде, сынганда, жарадар болгондо жана башка оор абалга туш келгенде көрсөтүлүүчү биринчи жардамдын маанилүү чаалардын бири болуп саналат.

Аны жабырлануучууну дарылоо мекемесине жеткирүү мезгилинде жабыркаган жерин кошумча жаракаттан сактоо максатында окуя болгон жerde жургүзүш керек. Убактылуу иммобилизацилоо зарыл учурларда башка же кийинки түрүктуу варианктук алмаштырылат. Жабыркагандарды, айрыкча сөөк сынганда, иммобилизацияосуз кыска аралыкта дагы ташууга уруксат берилбейт, анткени мындайда сөөктүн майда сыныккарты жылышып кетип, аларга жакын жайгашкан нерв жана кан тамырлары катуу кан тамырларын жабыркаш мүмкүн. Жумшак тандар оор жарактака учураганда, ошондой эле, ачык сынкындарда, дененин жабыркаган бөлүгүн иммобилизациялоо инфекциялардын тез таралышына бөгөт көйт. Оор күйүктөрдө (өзгөчө кол-аяктардын) анын сакайышын женилдөтүүгө жардам берет. Транспорттук иммобилизация мындай оор жабыркоолордун зор татаалдашусунда мисалы, жаракат шогунун алдын алуунун эн зарыл шарты болуп саналат.

Окуя болгон жерде көбүнчө иммобилизациялоо үчүн колдо бар каражаттарды (мисалы, тактайларды, буттартарды, союлдарды, лыжаны), пайдаланууга келет. Аларга дененин жабыркаган бөлүгүн бинт менен таңып, кур же бинт менен бекемдейт. Кээде, эгерде кол каражаттары жок болсо, жабыркаган колду талку боюна жооплук менен илип, ал эми буты сынган болсо, аны экинчи соо бутка бинт менен таңып коюу менен жетиштүү кыймылсыз абалды камсыздоого болот (17-сүрөт).

Жабырлануучууну дарылоо мекемесине жеткирүү мезгилинде жабыркаган буттарын кыймылсыз кармоонун (иммобилизациялоонун) негизги ыкмасы болуп шина коюу эсептелет. Мисалы, тез жардам кызматынын медициналык кызматкерлери ташууда колдонулушчу ар кандай стандарттык шиналар болот. Бирок, көбүнчө жаракат алган кишинин бутуна колдогу материалдардан дароо шина жасап таңууга туура келет.

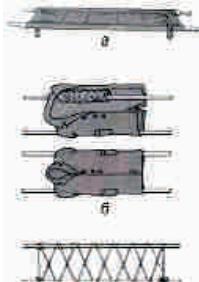
Ташууда иммобилизацияны мүмкүн болушунча эрте жасоо ётө зарыл. Шинаны кийимдин сыртынан таңышат. Аны кебез менен же болбосо, кандайдыр бир жумшак кедемде менен, өзгөчө сөөктүн уркуюп турган жерлерин (кызыл ашыкты ж.б.) ороп койгон он, антпесе шина

17-сүрөт. Колдогу бар каражаттардын жардамы менен иммобилизациялоо:
а, б – кыр аркынын сынышында;
в, г – санды иммобилизациялоо;
д – билекті; е – акыректи; ж – буттарды.

Жабыркагандарды ташуу

ЫКТЫЯРДУУ КУТКАРУУ КОМАНДАЛАРЫ ҮЧҮН

18-сүрөт. Замбиддер
а - медициналык; б -
импровизацияланган.

кысқанда сүрүлүү ж.б. пайда болуусуна себеп болот. Жаракат алганда, мисалы бут ачык сынганда, кийимди жыртып, кесип чечиндирген он (тигиштерди сөгүлтсө да болот, бирок жаракатты кандаicha көрүү ондой болорун да эске алуу зарыл).

Андан кийин жаракатка стерилдүү тануу коюшат жана андан соң гана иммобилизациялашат (шинаны белгилөөчү курлар же бинттер жаракатты катуу қыспашы керек).

Жаракаттан кан катуу акса, кан токтолуучу жгуттуу колдонууга туура келсе, аны шиналоого чейин коюшат жана тануу менен жабышпайт. Бул жерде бинттин өзүнчө турлары менен (же анын ордун алмаштыруучу) буттарды шинаны "жаксы" белгилөө үчүн катуу таңбаш керек, анткени мында кан аллануу бузулушу же нервдердин жабыркашы мүмкүн. Эгерде тануунун катуу жасалгандыгы ташуу шинаасын таңгандан кийин деле байкаласа, аны кесип салуу керек же шинаны кайра кооп алмаштыруу зарыл. Кыш же суук мезгилинде, өзгөчө унаа менен узак жүрүүдө, шиналоодон кийин жабыркаган жерди жылуулап коюу керек.

Колдо жасалган шиналарды таңууда дененин жабыркаган жеринен жогору жана төмөн жайгашкан экиден кем эмес мундардын белгилениши керек. Шина бошон таңылса же жабыркаган жерге карабай таңылган болсо, жылмыша берип жаракатты көбейтүшү мүмкүн.

19-сүрөт. Жабыркоочууну бир
адам көтөрүнүн ыкмалары:
а - кол менен; б - аркасында;
в - ийининде.

Бириңчи жардамдын маанилүү милдети болуп бейтапты же жабырлануучуна дарылоо мекемесине тез, коопсуз, кылдат жеткирүүнү үшүтүруу эсептелет. Транспорт менен ташуу учурунда жаракат көлтириүү жабырлануучунун абалынын начарлашына, шок абалынын оорлошуна алып келет. Транспорт менен ташуунун ыкмасын тандоо жабырлануучунун абалына, жаракаттын же дарттын мүнөзүнө жана ийинчи жардам көрсөтүүчүнүн мүмкүнчүлүгүнө жараша болот. Атайдын ташуу каражаты жок болсо, жабырлануучуна дарылоо мекемесине колдо жасалган замбид менен жеткизуү керек (18-сүрөт).

Бириңчи жардамды кээде замбилге ылайыктуу нерсе жок болгон учурларда деле көрсөтүүгө туура келет. Бул учурларда бейтапты кол менен жеткирүү керек. Жалгыз адам бейтапты колуна, аркасына, ийинине салып көтөрсө болот (19-сүрөт). "Колго же ийинге салып көтөрүү ыкмасын жабырлануучу ётө алсыз болгондо жана эсин жоготкон учурлarda колдонууга болот.

Эгерде бейтап карманууга дарамети жетсе, анда аны жонго салып көтөргөн он.

Бул ыкмалар чоң дөнө-бөй күчтү талап кылат жана кыска аралыктарга жеткирүүдө колдонулат. Кол менен экеөлөп көтөрүү бир кыйла женил болот. Эсин жоготкон абалда жаткан жабырлануучуну "ээрчишкен" ыкма менен көтөрүү абдан ыңгайлуу (20.а-сүрөт). Эгерде бейтап эсинде болсо жана өзү карманууга дарамети болсо, анда аны 3 же 4 колдон турган "кулпу" менен көтөрүү женил (20. б, в- сүрөттөр).

20-сүрөт. Жабырлануучунун
экеөлөп көтөрүү ыкмалары:
а - "бираңын артынан бири"
ыкмасы; б - үч колдук "кулпу";
в - төрт колдук "кулпу"

Кол же замбил менен көтөрүүдө сызма илип алса, иш бир кыйла женилдейт.

Айрым учурларда бейтап қыска аралыктарды өзү коштоочунун жардамы менен басып етө алат, мында ал жабырлануучунун колун моюнуна арта салып, экинчи колу менен белинен же көкүрөгүнөн кармап жардамдашат.

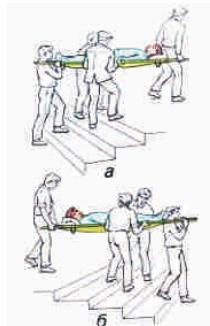
Жабырлануучу баш колу менен таякты таяна алат. Жабырлануучун өз алдынча басууга мумкүн эместигинде жана жардамчылардын жогунда колго тийген нерседен дароо жасалган сүйрөгүчкө – брезентке, план-чатырчага салып сүйрөсө болот.

Мындај жол менен, ар түрдүү шарттарда бириңи жардам көрсөтүүчү жогоркудай ыкмалар менен жабырлануучуну көтөрүп жеткире алат.

Көп учурларда жарадарды туура абалда кармоо анын өмүрүн сактап калууга жана тез сакаюусуна ебелгө түзөт. Жарадар болгондор жаткан, чалкасынан тизелерин бүгүп, башын ылдый арта салып жана аяктарын бир аз көтөргөн абалда, көмкөрөсүнөн жана калтала менен жеткирилет. Көмкөрөсүнөн жаткан абалда башынан жарадар болгондорду, баш сөөгүнөн жана арка жүлүнүнөн жаракат алгандарды, жамбаш сөөгү жана аяктары сынгандарды жеткиришет. Мындај абалда жаракаты шок менен коштолгон, абдан кансыраган же қыска мөөнөткө эсин жоготкон абалдагы бейтаптардын баарын, хирургиялык оор дарты (сокур ичеги, қысылган чурку, жарасы ж.б.) бар жана ич көндөйүнүн органдары жабыркаган бейтаптарды ташуу зарыл.

Эсин жоготкон абалдагы жабырлануучулар менен бейтаптарды чалкасынан жаткан абалда желкесине жана далы ортосуна жаздыркча төшөп көтөрүш керек. Мындај абал асфиксияны алдын алуу үчүн зарыл. Бейтаптардын айрымдарын отурган жана чала отурган абалда ташууга болот. Мында дагы замбилдердин тепкичтер менен жогору чыккандағы жана ылдый түшкөндөгү абалын туура сактоо керек (21-сүр.).

Жылдын суук мезгилиндеги жабырлануучунун үшүп калышына жол бербеш учун тийиштуу чараларды көрүү керек, анткени травманын бардык түрлөрүнде, қырсыктарда жана күтүүсүз ооруп калуудагы дененин муздан калуусу абалды одоно төмөндөтет жана тоскоолдуктарды өрчтүүгө алып келет. Бул учурда кан токтотуучу жгут байланган жарадарларга, эсин жоготкон, дендириө (шок) абалына түшкөн жана үшүкө чалдыккандарга өзгөчө көңүл буруу талап кылынат. Ташуу мезгилинде бейтапты дайыма көзөмөлдөр түруу абыз, анын дем алуусун, тамыр кагуусун, кусканды дем алуу жолдоруна кусундуулар тығылып калбашын текшерип туруу керек. Мында бириңи жардамды көрсөтүүчү өзүнүн жүрүш-турушу, аракеттери, сүйлөгөн сездерүү менен бейтаптын психикасына залал тийгизбей, оорунун айыгарына ишенимин бекемдөө керек.

21-сүрөт. Замбилдердин
(а) жогору көтөрүлүүдө,
(б) жана түшүүдөгү
туура абалы

Издөө жана куткаруу иштерин жүргүзүүдөгү коопсуздүк техникисы

Жер титирөөдө

Объектилерге чалғындоодо жана куткаруу иштерин жүргүзүүдө тыюу салынат:

- зарылчылыгы жок болсо шилендилердин жанынан ётүүгө;
- талкаланган имаррattарга жана курулмаларга кириүүгө;
- урап кетүү коркунучу бар имаррattардын жанында болууга;
- коркунуч келтирген тарап менен жабыркаган имаррattарга жана курулмаларга жакындоого.

Имаррattардын ички бөлмөлөрүн текшерип көрүүдө төмөнкүлөргө тыюу салынат:

- жарытуу үчүн отту (шам, керосин чырактары ж.б.) пайдалануу;
- жалындын ыктымал каптоосунан же ысытылган газдардын атылышинаң сактануу максатында күйүп жаткан бөлмөлөрдүн эшигин дароо ачуу;
- имаррattардын жабууларынын жана чатырларынын бир жеринде адамдардын көп чогулусуна жол берүү;
- урап кетүү коркунучу бар дубалдардын жана конструкциялардын жанына машиналарды айдан баруу жана токtotуу;
- талкаланган имаррattардын газ жыттанган жер төлөсүнө кычылтек-изоляциялоочу противогаз кийбестен түшүү; мындай имаррattардын жанында от жагуу жана чылым чегүү.

Жер көчкү, сел, кар көчкү болгондо

Инженердик-куткаруу иштерин жүргүзүү, имаррattардын толук же жарым-жартылай кыйраган, жер көчкү болгондо, кыйроо болгондо, сел жүргөндө, кар күрткүлөрүнде имаррattардын сыйыктарынан, топуректан, ылайдан, кардан, муз кесектеринен турган шилендилер пайда болот. Ошондуктан, курумдардын ёздук курамы жумуштарды жүргүзүүдө коопсуздукту бекем сакташи керек. Жумуштар каскалар жана атайын кийимдер менен гана жүргүзүлөт.

Куткаруу иштердин объектилерин чалғындоо учурунда төмөнкүлөргө тыюу салынат:

- зарылчылыгы жок болсо шилендилердин жанынан ётүү;
- шилендилер менен алдын ала байкоо жүргүзбей туруп боштуктарга түшүп кетпөө үчүн басуу;
- талкаланган имаррattарга жана курулмаларга кириүү;
- урап кетүү коркунучу бар имаррattардын, (топурак, кар) шилендилеринин жантаймаларынын жанында болуу;
- коркунуч келтирген тарап менен жабыркаган имаррattарга жана курулмаларга жакындоо.

Имаррattардын ички бөлмөлөрүн текшерип көрүүдө төмөнкүлөргө тыюу салынат:

- жарытуу үчүн отту (шам, керосин чырактары ж.б.) пайдалануу;
- мүмкүн болуучу жалындын каптоосунан же ысытылган газдардын атылышинаң сактануу максатында күйүп жаткан бөлмөлөрдүн эшигин дароо ачуу;

- имараттардын жабууларынын жана чатырларынын бир жеринде адамдардын көп сандагы чогуулусуна жол берүү;
- урап кетүү коркунучу бар дубалдардын жана конструкциялардын жанына машиналарды жылдыруу жана токтотуу;
- талкаланган имараттардын газ жыттанган жер төлөсүнө кычылтэк-изоляциялоочу противогаз кийбестен түшүү;
- ерттөнүүчү жана жарылуу коркунучу бар сыйымдуулуктардын жана имараттардын жанынан от жагуу жана чылым чегүү.

Суу ташкындағанда курумдардын өздүк курамы коопсуздук әрежелерин бекем сакташи керек.

- Объекттерди чалгындоо жана куткаруу иштерин жүргүзүүдө төмөнкүлөргө тыюу салынат:
- зарылчылыгы жок болсо селдин өтүүчү нугуна жакын жүрүү;
  - сел өтүп кеткенге чейин жартылай кыйраган имараттарга кириш;
  - сел нугуна жакын жерге адамдардын топтолушуна жол берүү;
  - ағып бараткан кишини сактагыч тагынбастан өз алдынча куткарууга аракеттениүү;
- Адамдарды судан сактап калууда төмөнкүлөрдү пайдалануу керек:
- текшерилген гана табелдик жабдыктарды;
  - үн күчөткүчтү;
  - сузуу каражаттарын жана куткаруу чыптамаларды.

Кышкы жана түнкү шарттардагы куткаруу иштеринин өзгөчөлүктөрү

Бириңчи кезекте жумуш жүргүзүлгөн райондордо, катнаш маршруттарында жана, эгерде кырдаал талаалыкса, шаардын сыртындагы зонада адамдарды сууктан коргоону алдын ала караштырыш керек. Түздөн-түз жумуштарды киришүүдөн мурда авария (катастрофа) болгон жердеги аймакты гана эмес, ага чектеш жайгашкан жерди, техника айдан баруу үчүн жолдорду дагы кардан жана муздан тазалоо керек.

Адамдарды жаан-чачындан жана сууктан коргоо үчүн сакталып калган түрак, административдик жана башка имараттарды жана курулмаларды, жертөлөлөрдү пайдаланышат. Алардын терезелерин, эшиктерин жылуулашат, мында керек болгондо — дубалдарын жана шыптарын, мештерди же башка жылтытуу түзүлүштөрдү коюшуп, ал эми алар жок болсо — талаа түрүндөгү убактылуу курулмаларды: бастырма, чатырларды же жер тамдарды курушат.

Өздүк курамды автобустарда же чүмкөмө автоунааларда ташышат. Жолдордун 15-20 чакырым аралыктарында жылтытуу жайларын орнотушат. Аларды түрак жана административдик имараттарда, же башка бул максаттар үчүн ылайыкталган жайларда уюштуруу керек. Ачык жерлерде жылтытуу пункттари үчүн аяңчаларды, табигый тоскоолдор (кокту-колоттор, жарчалар) менен корголгон жерлерди тандашат. Аяңчалар тактайлардан, отундардан турган тосмолор менен тосулушу же кар менен

Ыктыярдуу куткаруу командалары үчүн

Үймөктөлүшү мүмкүн. Кыш мезгилинде жылытуу жайларын түздөн-түз авария (нефтегаз түтүктөрүнүн ажырап кетиши, учактын кулашы, поезддин кыйрашы) болгон жерлерде жайгаштыруу керек.

Көбүнчө куткаруучу жана авариялык-куткаруу иштерин сутка бою жүргүзүүгө туура келет, демек кечинде жана тункүсүн жарық берүү талап кылынат. Жумуш ордуларын жарық кылуу үчүн көбүнчө бағытталуучу же жайылтуучу жарық булактары – курулуш аянтчаларын жарық кылууда колдонуучу, ошондой эле, көчөлөрдү, имараттарды, эстеликтерди көркөм жарық кылуу үчүн колдонуулуучу ар кандай түрдөгү пројекторлор.

Чырактар жана пројекторлордан башка 100, 150, 300 жана 500 Вт кубаттуулуктагы жарық лампаларын колдонууга болот.

Бул максатта жумуш ордуна катарлаш 20-30 метр аралыкта лампалар мамыларга же кронштейндерге илинет.

Эсинде болсун!!!

Куткаруучуларда башын коргоо каражаттары (шахтер каскалары), көздөрүн жана бетин коргоо каражаттарын (катуу нерселердин майда сыныктарынан көздү коргоо үчүн көз айнектер), атайын кийим, атайын бут кийим, механикалык таасир берүүлөрдөн колду коргоочу каражаттар, алдын ала коргоочу белдемчилер бар болуш керек.

Ыктыярдуу куткаруучунун анты

Ант

1-вариант.

Мен, _____,

куткаруучусу, өзүмдүн бөлүгүмдүн курамында калкты жана аймактарды өзгөчө кырдаалдардан коргоо боюнча милдетин аткарууга киришип жатып:

- чыдамкайлык жана кесипкөйлүкүү, милдет сезимин жана патриоттуулукту көрсөтүүгө, табигый кырыктарга түрүштүк берем, ёрткө жана сууга коркпой барам, жана адамдарды сактоо үчүн чеберчилик жана билгичтик талап кылышаарын эсте тутам деп;
- куткаруучу кесибинин урааны жана башкы мазмуну: «Тирүү калуу жана куткаруу» экендигин дайыма эсте тутам деп;
- башкалардын өмүрүн сактап калуу максатында тобокелге барам, башкалардын кайгысын өзүмдүкүндөй сезем деп;
- дайыма өзүмдүн билимимди жана ыкмаларымды, тез арадагы аракеттерге даярдыгымды күчтөм, адамдарга жана улуттук мүлктөрдү сактап калуу жана коргоо ишине кызмат кылам деп ант берем.

(колуу жана датасы)

2-вариант.

Мен, _____, антты кабыл алам жана:

- бардык күчтөрүмдү, билимимди жана өз өмүрүмдү адамдардын өмүрүн сактоо ишине арнайм;
- Жараткандын жана адамдардын алдында мен жардамга келген адамдын өмүрүнө жооп берем; ал ким гана болбосун, бар күчүмдү толук жумшап, анын өмүрү учун күрөшөм деп;
- менин менен иштеген жолдошумдун өмүрү учун анын үй-бүлөсүнүн жана өзүмдүн намысымдын алдында жоопкерчилик алам деп;
- кыйынчылыктарды намыстуулук менен жеңем, чынчыл жана кайраттуу қызматкер болом деп;
- менин билгичтигим адам өмүрү менен баалангандыктан, эң жогорку чеберчиликке жетүүгө умтулам деп;
- өз ишимди аткарууда, ал кандай гана оор болбосун, мен эч качан өзүм учун пайда табууну издебейм; мен учун эң жогорку сыйлыгым сакталган адам өмүрү болсун деп;
- бул антты өмүр бою бек сактап жүрөм деп салтанаттуу ант берем.

(колу жана датасы)

Негизги түшүнүктөр жана терминдер

Авариялык-күткаруу иштери – өзгөчө кырдаалдар зоналарында адамдардын өмүрүн, материалдык жана маданий баалуулуктарды сактоо, табигый чөйрөнү коргоо буюонча жана аскердик аракеттерди жүргүзүүдө, локалдаштыруу жана басандаттууда же аларга мүнөздүү коркунучтуу факторлордун таасирин мүмкүн болушунча азайтууга багытталган аракеттер. АКИ бул жумуштарды аткарып жаткан адамдардын өмүрүнө жана ден-соолугуна коркунуч келтирүүчү факторлордун барлыгы менен мүнөздөлөт да, алардын атайын даярдыгын, кийиндирилишин жана жабдылышын талап кылат.

Кырсык – жашоонун күндөлүк тартиби одондо бузулуп, адамдардв коргоого, кийимге, медициналык жана социалдык жардамга мұкташ кылган бүлүнчү кырдаалы. Кырсык эки топко бөлүнөт. Биринчиси – табигый кубулуштардан келип чыккан; экинчиси – адамдын ишмердигинен пайда болгон.

Табигый кырсык – адамдардын өмүрүнө жана ден-соолугуна коркунуч алып келиши мүмкүн болған же алып келген, материалдык баалуулуктардын кыйроосуна же жок болуусуна, айланча чөйрөнүн жана жашоо шарттарынын, калктын ишмердигинин кайталаңгыс өзгөрүшүнө алып келүүчү кыйратуучу табигый жана (же) табигый-антропогендик кубулуш же процес.

Кыйроо зонасындагы коопсуздук – техникалык тутумдарынын жана анын компоненттеринин кыйроосун коштоочу авариялар жана катастрофалардын биринчи жана экинчи жабыркатуу факторлорунун аракеттенүү зонасындагы калктын, техникалык тутумдардын жана табигый чөйрө обьектилеринин корголгон абалы.

Өзгөчө кырдаалдардагы коопсуздук – өзгөчө кырдаалдарда калктын, экономика обьектилеринин жана курчап турган чөйрөнүн коркунучтардан корголгон абалы.

Өздүк коопсуздук – адамдын өмүрүнүн жана ден-соолугунун, анын максаттарынын, мұктаждыктарынын, кызыкчылыктарынын (дene-бой, ақыл-ой, маалымат, этно-маданий, социалдык, экономикалык, саясий, экологиялык, медициналык, биологиялык, аскердик ж.б.) коркунучтуу залалдан корголгон абалы.

Табигый коопсуздук – табигый чөйрөгө чыгым алып келүү мүмкүнчүлүгү менен байланышкан, же табигый чөйрөгө зыян келтирүү ыктымалдыгынын жана ага

Ықтаярдуу куткаруу командалары үчүн

ылайык калктын өмүрүнө дагы коркунучтуун жана кооптуулуктун жоктугу.

Куткаруучулардын эмгек коопсуздугуу - куткаруучулардын ишиндеи коркунучтуу жана зыяндуу өндүрүш факторлорунун залалынан корголгон абалы.

Жагымдуу курчап турган чейре - сапаты табигый экологиялык системаларынын, табигый жана табигый-антропогендик объектилердин туруктуу иштешин камсыз кылуучу курчап турган чейре.

Экинчи жабыркаттуу факторлору - табигый жана техногендик өзгөчө кырдаалдардын пайда болушнадагы адамдарга, объектилерге жана курчап турган чейрөгө негизги (биринчи) факторлордун аракеттеринин кесепттери катары пайда болуучу кубулуштар жана процесстер.

Жарандык коргонуу - коргонууга даярдык боюнча жана калкты, айланы чөйрөнүү, материалдык жана маданий баалуулуктарды табигый (жер титирөө, суу каптоо жана бороондо ж.б.) жана техногендик (өндүрүш объектилериндеги, транспорттогуу, коммуникациялардан дагы ж.б. авариялар жана катастрофалар) мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдардан ошондой эле, аскердик аракеттерди жүргүзүүдө же алардын аракеттеринин кесептенин келип чыккан коркунучтардан коргоо боюнча иш-чаралардын комплекси.

Жабыркагандарды деблокировкалоо - куткаруучу курумдар тарабынан шилендилерде а.и. бекилип калган имарреттарда, сел катмарларынын алдында, жардын жаракаларында калып калган адамдарга баруу мүмкүндүгүн камсыздоо, аларга керектүү жардам көрсөтүү жана коопсуз жерлерге эвакуациялоо, аларды камалып калган жерлеринен чыгаруу жолдорун уюштуруу жана пайдалануу боюнча уюштуруучу иш-чаралардын жана технологиялык операциялардын комплекси.

ЫКК (К) ықтаярдуусу - ықтаярдуу куткаруучу команданын (курумдун) мүчөсү болуп эсептөлген жана өз ықтаяры менен/кайтарымсыз негизде алдын алуу жана авариялык-куткаруучу жумуштардын жүргүзүлүшүнө катышууну чечкен жеке жак.

Ықтаярдуу куткаруучу команда (ЫКК) - бул КРнын мыйзамдары менен белгиленген, ӨК жооу органдарынын келишине чейин авариялык-куткаруучу жана башка кечичитрилгис жумуштарын жүргүзүүчү, функционалдуу түрдө бирдиктүү система га биркирилип өзгөчө кырдаалдардын алдын алуу жана жооу боюнча конкреттүү маселелерди чечүү үчүн бағытталган өз алдынча күчтөрдүн жана каражаттардын жыйындысы.

Калкты өзгөчө кырдаалдардан коргоо - мезгил, ресурстар жана өткөрүү орду боюнча калктын жоготууларын жана анын өмүрүнө жана ден-соолугуна көлтириүүчү коркунучун өзгөчө кырдаалдардын таасир берүүсүнөн жана жабыркатуучу факторлорунан алдын алуу же абдан төмөндөтүү боюнча бири-бирине байланышкан иш-чаралардын жыйындысы.

Жер титирөө - алыс аралыктарга серпилгич чайпалуулар түрүндө берилүүчү Жер мантиясынын үстүнкү бөлүгүндөгү же жер кабыгынын жарылуусу жана күтүүсүз жылышуулардын натыйжасында пайда болгон жер кыртышынын чайпалуусу жана жер алдындағы силкинүүлөр.

Табигый өзгөчө кырдаалдар зonasы - табигый кырсыктардын пайда болуусунан же анын кесептеттериниң жайылышынын жыйынтыгында башка райондордо табигый өзгөчө кырдаал пайда болгон аймак же акватория.

Табигый кырсык зonasы - адамдардын өлүмүнө жана жабыркоосуна, материалдык баалуулуктардын жана табигый айланы чөйрөнүн компоненттеринин кыйроосу же жок болусуна, калктын жашоо тиричилигинин күтүүсүз бузулусу менен мүнөздөлүүчү катастрофалык кырдаалды чакыруучу, коркунучтуу кубулуштун же геофизикалык, геологиялык, гидрометеорологиялык, атмосфералык же башка ушундай масштабдагы жарагалуулардан табигый кырсык келип чыккан аймак же акватория.

Иммобилизация - дененин ооруган же жабыркаган бөлүгү, адатта бут менен колдун уч жагы же кыр арка кыймылдабай турган албады түзүү.

Калкка өзгөчө кырдаалдар жөнүндө маалымдоо - калкка өзгөчө кырдаалдардын масштабдары жана булактары, аларды азайтуу чаралары жөнүндө маалымат жеткирүү жана калкты өзгөчө кырдаалдардын алдын алуу жана жоюу аракеттерине үйрөтүү бойонча алдын ала жүргүзүлүүчү иш-чаралардын комплекси.

Кар көчкү - айланы чөйрөгө жана экономика обьектилерине чыгым келтирип, адамдардын өмүрүнө жана ден-соолугуна коркунуч алып келүүчү, тоолордун тик боорлорунан кар жана (же) музудун күтүүсүз, тез түшүшү.

Өзгөчө кырдаалдарды жоюу - өзгөчө кырдаал пайды болгондо анын коркунчутуу таасирин токтотуга, аймагын чектөөгө, айланы чөйрөгө келтирилүүчү зияндын жана материалдык жоготуулардың өлчөмүн азайтууга, адамдардын өмүрүн жана ден соолугун сактоого багытталган ушундагы авариялык-куткаруучу жана башка кечикитирилгис иштерди жүргүзүү.

Куткаруучулардын медициналык даярдыгы - атайын даярдык формасы; куткаруучулардын эң жөнөкөй санитардык-гигиеналык жана эпидемияга карши иш-чараларын еткөрүү, ар кандай жаракаттарда медициналык жардам көрсөтүү бойонча практикалык көндүмдердүү жана билимдерди өздештүрүшү учун бекитилген программалар бойонча еткөрүлөт.

Авариялык-куткаруу жана башка кечикитирилгис иштерди жүргүзүүдөгү коопсуздуук чаралары - өзгөчө кырдаалдар аймагында авариялык-куткаруучу жана башка кечикитирилгис иштерди натыйжалуу алып баруу учун шарттарды түзүүчү, калктын жана авариялык-куткаруучу курумдардын өздүк курамынын коопсуздуугун камсыздоого багытталган иштерди жүргүзүү бойонча атайын эрежелер, ыкмалар жана ыктар комплекси.

Куткаруучулардын атайын коргонуучу кийими - куткаруучулардын авариялык-куткаруу жана башка башка кечикитирилгис иштерди жүргүзүүдөгү сактооочу же ар кандай зияндын азайтуучу жумуш кийими жана жеке коргонуу каражаттары.

Коркунчутуу табигый кубулуш - тездиги, ургаалдыры, тараалуу масштабы жана узактыгы бойонча адамдарга, экономика обьектилерине жана айланы чөйрөгө зиян келтирүүчү табигый процесстердин натыйжасында болуучу айланы чөйрөдөгү абал же окуя.

Жер көчкү - оордук күчүнүн таасиринен тоо тектеринин массаларынын жантаймалардан төмөн карай көчүп түшүүсү.

Дүрбөлөң - жеке адамдын, топтун же көпчүлүк адамдардын анык жаңылыш элестетилиген коркунуч таасиринен жана сезимдердин каттуу аптыгуусунан, кырдаалды сергек абыл жана саресеп менен баалай албай, тийиштүү түрдө туура иш-арaket жасоо жөндөмүн жоготуп койгондугу психологиялык абалы.

Биринчи медициналык жардам - адам зияндын учурраган (жаракат алган) жерде эле же ага жакын жайда өзүнө-өзү жана башкаларга жардамдашуу иретинде медициналык кызматкер (дарыгер, фельдшер, медайым) тарафынан, ошондой эле табелдик жана колдо бар каражаттарды колдонуучу авариялык-куткаруу иштеринин катышуучулары тарафынан аткарылуучу эң жөнөкөй медициналык иш-чаралар комплекси.

Баштапкы (дарыгерге чейинки) жардам - жарадарлар менен бейтаптарга кокустан болгон кырсыктарда жана күтүүсүз ооруларда керектелүүчү, дарыгер келгендег чейин же бейтапты ооруканага жаткырууга чейинки тез жардам чаралары. Максаты - жабыркагандардын (бейтаптардын) өмүрүнө коркунуч келтириүүчү жагдайлардын (кансыроонун, түмчугуунун, карышып калуунун) алдын алуу, зиянды жоюу жана андан кийин эвакуациялоо.

Куткаруучулардын психологиялык жактан даярдоо - адистердин психикалых абалын жана жекече өзгөчөлүктөрүн лайыкташтырууга жана психикалых ыңгайлашусундагы кемчилиттердин алдын алууга багытталган иш-чаралар. Буга төмөнкүлөр камтылат: куткаруучуларды өзгөчө кырдаалдарда иштөөгө көнүктүрүү; авариялык-куткаруу иштери башталганга чейин эле алардын экстремалдык шарттарды кабылдоосуна байланышкан жабыгууну (стрессти)

Ыктыярдуу куткаруу командалары үчүн

мүмкүн болушунча женилдетип, куткаруучунун иш жөндөмдүүлүгүн сактоого ёбөлгө түзүүчү алғылыктуу психологиялык жагдай түзүү.

Куткаруучуларга психологиялык колдоо көрсөтүү - куткаруучулардын психикалык чыналууларын азайтууга жана алардын иш жөндөмдүүлүгүнө жабыктыруучу кырдаалдын зыяндуу таасирин азайтууга багытталган, коогалаңдуу жагдайларда иштөө мезгилинде жүргүзүлүүчү алдын алуучу иш-чаралар.

Сел ағыны (сел) – тоодогу сайларда өзөндөрдүн күтүүсүздөн катуу ташкындан, топурак менен ташты кошо ағызган суу.

Куткаруучунун жабдыгы - куткаруучу белүктөрдүн өздүк курамы аткарып жатышкан тапшырмаларына жараши сөзсүз түрдө жабдылууга тийиш болгон, жекече колдонулушчу техникалык каражаттар топтому.

Куткаруучу - аттестациялык тартипте тастыкташуучу тиешелүү даярдыгы жана квалификациясы бар, авариялык-куткаруучу иштерди жүргүзүү боюнча милдеттерди аткаруучу адис, авариялык куткаруу белүктүн же курумдун кызматкери.

Куткаруу иштери - атайын түзүлгөн белүмчөлөр жүргүзө турган, адамдарды, материалдык жана маданий баалуулуктарды сактап калууга, өзгөчө кырдаалдар зонасындагы айланы чөйрөнү коргоого, өзгөчө кырдаалдарды чектөөгө, адамдардын өмүрүнө жана ден-соолугуна коркунуч келтириүүчү кооптуу жагдайларды мүмкүн болушунча азайтууга же жоюуга багытталган иш-чаралар системасы.

Куткаруучулардын атайын коргонуучу кийими - куткаруучулардын авариялык-куткаруучу жана башка кечкитирилгис иштерди жүргүзүүдөгү коргонууну же ар кандай жабыркатуучу зыяндан коргоочу же зыяндуу таасирди азайтуучу жумуш кийими жана жеке коргонуу каражаттары.

Авариялык-куткаруу каражаттары - адамдардын өмүрүн сактап калуу жана авариялык-куткаруучу иштерди жүргүзүүдө колдонулушчу атайын техника жана аспаптар, жабдуулар жана жабдыктар, байланыш, коргонуу, жабыркагандар-га биринчи жардам көрсөтүүчү башка каражаттар.

Куткаруучулардын статусы - куткаруучунун мамлекет тарабынан кепилденип, КР мыйзамдарында белгиленген укуктары менен милдеттеринин жыйындысы. Куткаруучунун статусунун бөтөнчөлүктөрү өзгөчө кырдаалдарды жоую иштерин жүргүзүүгө катышуу боюнча аларга жүктөлгөн милдеттер, буларга байланыштуу алардын өмүрүнө жана ден-соолугуна келтирилген коркунуч менен аныкталат.

Коопсуздук техникиасы - өндүрүштөгү кооптуу жагдайлардын анда иштеген адамдарга тиши ыктымал болгон зыянын алдын алууга же азайтууга багытталган уюштуруу иш чаралары менен техникалык каражаттар тутуму

Коопсуздук техникиасы - иштегендөргө коркунучтуу өндүрүш факторлорунун таасир берүүсүн алдын алууучу же азайтуучу уюштуруу иш-чараларынын жана техникалык каражаттарынын системасы.

Авариялык-куткаруу куруму - авариялык-куткаруучу иштерди жүргүзүү үчүн арналган, өз алдынча же авариялык-куткаруу кызматынын курамына кирүүчү түзүм. Анын негизин атайын техникалар, жабдуулар, жабдыктар, шаймандар жана материалдар менен жабдылышкан куткаруучулардын белүктөрү түзүштүү. Мында куткаруучулар авариялык-куткаруучу иштерди жүргүзүүгө аттестацияланган болуш керек.

Өзгөчө кырдаал (ӨК) -коркунучтуу табигый кубулуштан келип чыккан авариянын же катастрофалык жыйынтыгында пайда болгон, конкреттүү обьектиде, аймакта (акваторияда) адамдын жашоо тиричилиги учун коркунуч туудурган шарттардын жана кырдаалдардын жыйындысы.

Эвакуация – калкты жана материалдык баалуулуктарды коопсуз райондорго уюшулган тартипте ооштуруу.